

Sed etiam in hoc mundo
est multus qui sine timore
tenet qui sine timore
vult qui sine timore
p[er]sequi dicit sed nature sue
etiam nocet ad refutand[um]
ad pericula p[er]ficia **S**ed
debetur **D**is est qui
que opus est si ult[er]ius offensio
vult eius dandi causa cogitat

Sed etiam in hoc mundo
est multus qui sine timore
tenet qui sine timore
vult qui sine timore
p[er]sequi dicit sed nature sue
etiam nocet ad refutand[um]
ad pericula p[er]ficia **S**ed
debetur **D**is est qui
que opus est si ult[er]ius offensio
vult eius dandi causa cogitat

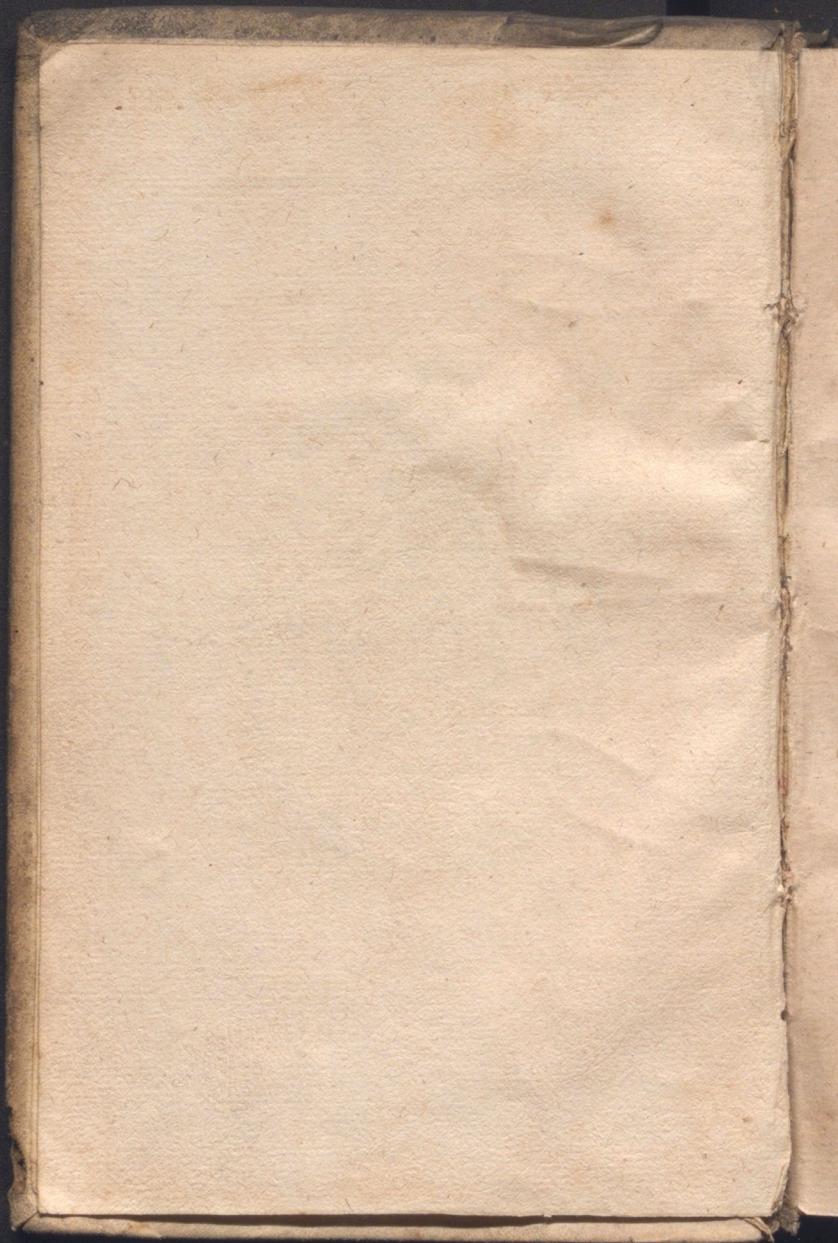

Ev. proprias

J 3. 114

M. T. CICE RONIS DE LEGI

*bus Libri III. in gratiam studio-
sorum ex alijs eius operibus
separati.*

Castigationes aliquot locorum Petri Vi-
ctorij ad calcem adieciimus.

COLONIAE AGRIPPINAE
Excudebatur Gualthero Fabricio IV. L.
M. D. LVIII.

mi - form leg^u - i q u i n i a u t i n i i
a leg^u u t l e f i n i .

Tunc unguis melioris et expensior u t h i
hominis et dicitur leg^u i q u i n i a u t i n i i
significat a u t i n i i u t u b i l i t a t e d u l c i
u n g u i s u t u t i n i i r e p l e n t .

Hominis dignitas et animus u t
u t i n i i u t i n i i u t f e l i c i
u t u t l e g u i s u t i n i i .

u t f i n i e t d e u t u t u t i n i i
u t u t i n i i u t i n i i .

M.

ster.
aut
te u
Qu
enir
Sit
re:
tur
scet
sem
Ho
ma
ali
qu

M. T. CICERONIS

de Legibus liber primus.

T. Pom. Atticus. Q. Frater. M. T. Cicero.

VCVS quidem ille, & hæc Arpinatium quercus agnoscitur, sepe à me lectus in Mario, si manet illa quercus, hæc est profectò: etenim est sanè uetus. QVINTVS.

Manet uerò Attice nos-

ter, & semper manebit: sata est enim ingenio. nullius autem agricolæ cultu stirps, tã diuturna, quàm poëte uersu seminari potest. Atti. Quo tandem modo Quinte? aut quale est istud, quod poëta serunt? mihi enim uideris fratrem laudando suffragari tibi. Quin. Sit ita sanè. ueruntamen dum Latina loquentur literæ: quercus huic loco non deerit, quæ Mariana dicitur: eaq; (ut ait Scæuola) de fratris mei Mario canescet seculis innumerabilibus. nisi fortè Athenæ tue sempiternam in arce oleã tenère potuerunt: aut quòd Homericus Ulysses, Deli se proceram & teneram palam uidisse dicit: hodiè monstrant eandem: multaq; alia multis locis diutiùs commemoratione manent, quàm natura stare potuerunt. Quare glandifera illa

A 2 quer-

DE LEGIBVS

quercus, ex qua olim euolauit

Nuncia fulua Iouis miranda uisa figura,

Nunc sit hæc, sed cùm eam tempestas uetustas' ue consumpserit, tamẽ erit his in locis quercus, quã Mariam quercum uocent. Atti. Nõ dubito id quidem: sed hæc iam non ex te Quinte quæro, uerùm ex ipso poëta, tui' ne uersus hanc quercum seuerint: an ita factum de Mario, ut scribis, acceperis? MARCVS. Respondebo Attice tibi equidem: sed non antequam tu ipse mihi responderis: certè non longè à tuis ædibus inambulàs post excessum suũ Romulus Proculo Iulio dixerit, se Deum esse: et Quirinum uocari: templumq; sibi dedicari in eo loco iusserit: & uerũ ne sit Athenis nõ longè item à tua illa antiqua domo Orithyiam aquilo sustulerit: sic enim est traditum. Atti. Quorsum tardè, aut cur ista quæris? M. Nihil sanè, nisi ne nimis diligenter inquiras in ea, quæ isto modo memoria sint prodita. Atti. Atqui multa quærent in Mario ficta ne an uera sint: ¶ & à nonnullis, quòd & in recèti memoria, & in Arpinati homine, sed ueritas à te postulat. M. Et me herculè ego me cupio non mendacè putari: sed tamen nonnulli isti Tite noster faciunt imperitè, qui in isto opusculo non ut à poëta, sed ut à teste ueritatem exigãt: nec dubito quin ijdem, & cum Egeria collocutum Numam, & ab aquila Tarquinio apicem impositum putent. Q. Intelligo te frater alias in

histo-

147
20 ¶ nonnulli

LIBER PRIMVS.

historia lēges obseruandas putare, alias in pœmate.
 M. Quippe cū in illa ad ueritatem quæq; referantur, in hoc ad delectationem pleraque: quanquam & apud Herodotum patrem historia, et apud Theopompum sunt innumerabiles fabulæ. At. Teneo quā optabam occasionem, neque omittam. Mar. Quam tandem Tites Atti. Postulatur à te iamdiu, uel flagitatur potiùs historia: sic enim putant, te illam tractante effici posse, ut in hoc etiam genere Græciæ nihil cedamus. atque ut audias quid ego ipse sentiam: non solum mihi uideris eorum studijs, qui literis delectantur, sed etiam patriæ debere hoc munus: ut ea, quæ salua per te est, per te eundem sit ornata, abest enim historia literis nostris, ut & ipse intelligo, & ex te persèpè audio. potes autem tu profectò satisfacere in ea: quippe cū sit opus, ut tibi quidem uideri solet, unum hoc oratorium maximè. Quamobrem adgredere quæsumus: & sume ad hanc rem tempus: quæ est à nostris hominibus adhuc aut ignorata, aut relicta. nam post annales Pontificum maximorum, quibus nihil potest esse nudius, si aut ad Fabiū, aut ad eum qui tibi semper in ore est, Catonem, aut ad Pisonem, aut ad Fannium, aut ad Vennonium uenias: quamquam ex his alius alio plus habet uirium: tamen quid tam exile quàm isti omnes? Fannius autem etate coniuictus Antipater paulò inflauit uehementius.

A 3 habitq;

DE LEGIBVS

habuitq; uires agrestes ille quidem, atq; horridas, sine
 nitore, ac palestra: sed tamen admonere reliquos po-
 tuit, ut accuratius scriberent. Ecce autem successere
 huic Belli Clodius, † *Afili*, nihil ad Caelium: sed potius
 ad antiquorum languorem, atq; inscitiam. Nam quid
 * *nume-* Acciū memorem? cuius loquacitas habet aliquid ar-
rem? gutiarū: nec id tamen ex illa erudita Græcorū copia,
 † multas sed ex librariolis Latinis. In orationibus autem † mul-
 ineptias tus & ineptus, ad summam impudentiam. Sifenna eius
 elatio sum amicus omnes adhuc nostros scriptores, nisi qui for-
 mā impu tē nondum ediderunt, de quibus existimare non possu-
 dentiam. mus, facile superauit. Is tamen neque orator in nume-
 ro uestro unquam est habitus: & in historia puerile
 quiddam consecratur: ut unum Clitarchum, neq; præ-
 terea quenquam de Græcis legisse uideatur: cum ta-
 men uelle duntaxat imitari: quem si adsequi posset,
 aliquantum ab optimo tamen abesset. Quare tuum est
 munus, hoc à te expectatur: nisi quid Quinto uide-
 tur secus. Q. Mihi uerò nihil: & sepe de isto colloca-
 ti sumus: sed est quedam inter nos parua dissentio.
 At. Que tandem? Q. A quibus temporibus scribendū
 † capiat † capiatur exordium. Ego enim ab ultimis cōseo: quo-
 niam illa sic scripta sunt, ut ne legantur quidem: ipse
 autem equalem ætatis sue memoriam deposcit: ut ea
 complectatur, quibus ipse interfuit. Atti. Ego uerò
 huic potius adfentior: sunt enim maximæ res in hac
 memo-

LIBER PRIMVS.

memoria atque etate nostra. tum autem hominis ami-
 cissimi Cn. Pompei laudes illustrabit. incurret etiam
 in illum memorabilem annum suum * quem ab isto ma-
 lo predicari, quam ut aiunt de Remo, & Romulo. M. ^{que}
 intelligo equidem à me istum laborem iamdiu postula-
 ri Attice: quæ non recusarem, si mihi ullum tribueretur
 uacuum tempus & liberum. neque enim occupata
 opera, neq; impedito animo, res tanta suscipi potest. A.
 Vtrūq; opus est, et cura uacare, et negotio. Q. Quidē
 ad cetera, quæ scripsisti plura, quam quisquam è no-
 stris, quod tibi tandem tempus uacuum fuit concessumē
 M. Subcisiua quædam tempora incurrunt: quæ ego
 perire non patior: ut si qui dies ad rusticandum dati
 sint, ad eorum numerum adcommodentur, quæ scri-
 bimus, historia uerò nec institui potest, nisi prepara-
 to ocio: nec exiguo tempore absolui: & ego animi
 pendere soleo, cum semel quid orsus, si traducor aliò:
 neque tam facile interrupta contexo, quam absoluto
 instituta. Atti. Legationem aliquam nimirum historia
 postulat, aut eiusmodi quampiam * cessationem libe-
 ram, atque ociosam. M. Ego uerò etatis potius uaca-
 tioni confidebam: cum præsertim non recusarem, quò
 minus more patrio sedens in solio consulentibus re-
 sponderem: senectutisq; non inertis grato atque ho-
 nesto fungerer munere. sic enim mihi liceret, & isti
 rei quæ desideras, & multis uberioribus atq; maiori-

DE LEGIBVS.

bus operæ quantum uellem dare. Atti. Atqui uereor ne istam causam nemo noscat: tibi que semper dicendum sit: & eò magis, quòd te ipse mutasti: & aliud dicendi genus instituisti: ut quemadmodum Roscius familiaris tuus in senectute numeros in cātu cecinerat, ipsasq; tardiores fecerat tibias: sic tu à contentionibus, quibus summis uti solebas, quotidie relaxes aliqd: ut iam oratio tua non multum à Philosophorum lenitate absit. quod sustinere cū uel summa senectus posse uideatur: nullam tibi à causis uacationem uideo dari.

Q. At me hercle ego arbitrabar posse id populo nostro probari, si te ad ius respondendū dedisses. Quam obrem, cū placebit, tibi experiendum censeo. M. Id si quidem Quinte nullum esset in experiundo periculum sed uereor ne dum minuere uelim laborem, augeam: atq; ad illam causarum operam, ad quam ego nunquam nisi paratus, & meditatus accedo; adiungatur hæc iuris interpretatio, quæ non tam mihi molesta sit propter laborem, quàm quòd dicendi cogitationem auferat: sine qua ad nullam maiorem unquã causam sum ausus accedere. Atti. Quin igitur ista ipsa explicas nobis his subiiciis, ut ais, temporibus: & conscribis de iure ciuili subtiliùs quàm cæteri? nam à primo tempore etatis iuri studere te memini: cū ipse etiam ad Scæuolam uentitarem: neque unquam mihi uisus es itate ad dicendum dedisse, ut ius ciuile contem-

LIBER PRIMVS.

procurator et

contemneres M. in longum sermonem me ~~tellos~~ At † uocas
 tice: quem tamen nisi Quintus aliud quid nos agere
 mauult. suscipiam: & quoniam uacui sumus, dicam.
 Q. Ego uerò libenter audierim: quid enim agam po-
 tius: aut in quo meliùs hùc consumam diem? M. Quin
 igitur ad illa spacia nostra, se desq; pergitimus, ubi cum
 fatigatus erit deambulatum, requiescemus: nec profectò
 nobis delectatio deerit, aliud ex alio quarentibus
 Atti. Nos uerò & hac quidem adire, si placet, per ri-
 pam & umbram. sed iam ordire e. plicare. queso, de
 iure ciuili quid sentias. M. Ego memini summos fuisse
 in ciuitate nostra uiros, qui id interpretari populo, et
 † respo-
 † respo-
 nis esse uersatos, quid enim est tantum, quantum ius sitare
 ciuitatis: quid autem tam exiguum, quam est munus
 hoc eorum, qui consuluntur? Q. Atqui est populo ne-
 cessariù. M. Nec uerò eos, qui ei muneri præfuerunt,
 uniuersi iuris expertes fuisse existimo: sed hoc, ciuile
 quod uocant, eatenus exercuerunt, quoad populo
 præstare uoluerunt. id autem incognitum est, minusq; † minusq;
 in usu necessarium: quamobrem quò me uocas? aut abundat
 quid hortaris: ut libellos conficiam de stillicidiorum, aliàs.
 ac de parictum iure? aut ut stipulationum, et iudicio-
 rum formulas componam? quæ & conscripta sunt à † Atqui
 multis diligenter: et sunt humiliora, quàm illa quæ à no- abundat
 bis expectari puto. Atti. † Atqui si quæres ego quid aliàs.

A 5' expe-

DE LEGIBVS

† satis
abundat
glia.

Capitulum

disputas

in agri
ultra

expectem, quoniam scriptū est à te † satis de optimo
Reipub. statu: consequens esse uidetur, ut scribas tu
idem de Legibus, sic enim fecisse uideo Platonem illum
tuum, quem tu admiraris: quem omnibus anteponis:
quem maximè diligis. M. Vis ne igitur, ut ille Crete
cū Clinia, et cum Lacedemonio Megillo, æstiuo quem
admodum describit dic, in cupressetis Gnosiorum, &
spacijs syluestribus crebrò insidens, interdum acqui-
escens, de institutis rerum publicarum, ac de optimis
legibus* disputat: sic nos inter has procerissimas pop-
ulos, in uiridi opacaq; ripa inambulantes, tum au-
tem residentes, quæramus iisdem de rebus aliquid u-
berius, quàm forensis usus desiderat: Atti. Ego uerò
ista audire cupio. M. Quid ait Quintus? Q. Nulla de
re magis. M. Et rectè quidem, nam sic habetote: nul-
lo in genere disputand; honestè patefieri, quid sit ho-
mini natura tributum: quantam uim rerum optima-
rū mens humana contineat: cuius muneris colendi, effi-
ciendiq; causa nati, & in lucè èditi sumus: quæ sit con-
iunctio hominum, quæ naturalis societas inter ipsos.
his enim explicatis, fons legum, & iuris inueniri po-
test. A. Nō ergo à prætoris edicto ut pleriq; nūc, neq;
à XII tabulis, ut superiores, sed penitus ex intima
philosophia hauriendam iuris disciplinam putas? M.
Non enim id quæris hoc sermone Pomponi, quem ad-
modum caueamus in iure: aut quid de qua; consulta-
tione

LIBER PRIMVS.

tione respondeamus. sit ista res magna, sicut est: que
 quondam à multis claris uiris, nunc ab uno summa
 auctoritate, et scientia sustinetur † sed noris ista. com † sed no-
 plectenda in hac disputatione tota causa uniuersi iuris bis cõple
 ris est ac legum: ut hoc, ciuile quod dicimus, in par- tenda
 uum quendam, & angustum locum concludatur. nat- & cat.
 ura enim iuris nobis explicanda est: eaq; ab hominis
 repetenda natura: considerande læges: quibus ciuita-
 tes regi debeant: tum hæc tractanda. que composita
 sunt, & descripta, iura, & iussa populorum: in qui-
 bus ne nostri quidem populi latebunt, que uocantur
 iura ciuilia. Q. Alte uerò, ut oportet, à capite frater
 repetis quod querimus: & qui aliter ius ciuile tra-
 dunt, non tam iustitiæ, quàm litigandi tradunt uias.
 M. Non est ita Quinte: ac potius ignoratio iuris liti-
 giosa est, quàm scientia, sed hæc posterius: nunc iuris
 principia uideamus. Igitur doctissimis uiris profici-
 sci placuit à læge, haud scio an rectè, si modo, ut ijdem
 definiunt, Lex est ratio summa insita in natura: que *legis de fi.*
iubet ea que facienda sunt: prohibetq; contraria. *mi no*
 eadem ratio cum est in hominis mente confirmata, &
 confecta, lex est: itaq; arbitrantur prudentiam esse
 legem: cuius ea uis sit, ut rectè facere iubeat, uetet de-
 linquere: eamq; rem illi Græco putant nomine suum *uimus*
cuique tribuendo appellatam: ego nostro à legendo.
nam ut illi equitatis, sic nos delectus uiri in læge poni
 mus: &

DE LEGIBVS

mus: & proprium tamen utrunque lēgis est: quod si
 ita rectē dicitur (ut mihi quidem plerunque uide-
 ri solet) à lege ducendum est iuris exordium. Ea est
 enim naturæ uis: ea mens, ratioq; prudentis: ea iuris
 atq; iniuriæ regula. sed quoniam in populari ratione
 omnis nostra uersatur oratio: populariter interdū lo-
 qui necesse erit: & appellare eā legē, quæ scripto san-
 cit quod uult, aut iubendo, aut uetādo, ut uulgus ap-
 pellat. cōstituenti uerò iuris q̄ illa summa lege capia-
 mus exordiū: quæ seculis omnibus antè nata est, quam
 scripta lex ulla, aut quam omnino ciuitas constituta.
 Q. Commodius uerò, & ad rationem instituti sermo-
 nis aptius. M. Vis ne ergo ipsius iuris ortum à fon-
 te repetamus, quo inuento non erit dubium, quò sint
 hæc referenda quæ quærimus? Q. Ego uerò ita faci-
 endum esse censeo. Atti. Me quoque adscribe fratris
 sententiæ. M. Quoniam igitur eius reipublicæ quam
 optimam esse docuit in illis sex libris Scipio: tenen-
 dus est nobis, & seruandus status: omnesq; leges ac-
 commodandæ ad illud ciuitatis genus: serendi etiam
 mores: nec scriptis omnia sancienda: repetam stirpem
 iuris à natura: qua duce est nobis omnis disputatio
 explicanda. Atti. Rectissime: & quidem ista duce er-
 rari nullo pacto potest. M. Das ne igitur hoc nobis
 Pomponi (nam Quinti noui sententiam) de deorum
 immortalium uis, natura, ratione, potestate, mente, nu-
 m̄, cetera. id. mine
 est.

*Si id
 sit*

*Stirps
 iuris
 à natura*

DE LEGIBVS

nio legis: inter eos communio iuris est. quibus autem
 hac sunt inter eos communia, & ciuitatis eiusdem
 habendi sunt. si uerò iisdem imperijs & potestatibus
 parèt: multò etiam magis parent huic cœlesti descri-
 ptioni, mentiq; diuina, & præpotenti Deo: ut iam uni-
 uersus hic mundus una ciuitas communis deorum at-
 que hominum existimanda: & quod in ciuitatibus ra-
 tione quadam, de qua dicitur idonco loco, agnationi-
 bus familiarum, distinguuntur status: id in rerum natu-
 ra tantò est magnificentius tantoq; præclarius, ut ho-
 mines deorum agnatione & gente teneantur. nam cum
 de natura hominis quæritur, disputari solèt nimirum
 ista: perpetuis cursibus, cõuersionibus cœlestibus, ex-
 titisse quandã materiã ferendi generis humani: quod
 sparsum in terras, atq; satum, diuino auctum sit ani-
 morum munere: quanquam alia quibus coherent, ho-
 mines è mortali genere sumpserunt, quæ fragilia es-
 sent & caduca: animum esse ingeneratum à Deo: ex
 quo uerè uel agnatio nobis cū cœlestibus, uel † genus,
 uel stirps appellari potest: itaq; ex tot generibus nul-
 lum est animal præter hominem, quod habeat noti-
 tiam aliquam Dei: ipsiq; in hominibus nulla gēs est,
 neq; tam immansueta, neq; tam fera: quæ non, etiam
 frignoret qualem habere Deum deceat, tamen haben-
 dum sciat. Ex quo efficitur illud, ut is agnoscat Deū,
 qui unde ortus sit, quasi recordetur ac agnoscat. iam
 uerò

† iam

† ita sunt
 ut dispu-
 tantur.

† maturi-
 tatem

† gens

Si quis: ignis est.

LIBER PRIMVS.

uerò uirtus eadem in homine ac Deo est: neq; ullo alio ingenio præterea. est autem uirtus nihil aliud quàm in se perfecta, & ad summum perducta natura. est igitur homini cum Deo similitudo. Quod cū ita sit, que tandē potest esse propior certior ue cognatio? itaq; ad hominum commoditates, & usus tantam rerum ubertatem natura largita est, ut ea que gignūtur, donata consultò nobis, non fortuitò nata uideantur: nec solùm ea que frugibus atque baccis terra foetu profunduntur, sed etiam pecudes: quòd perspicuum sit, partim esse ad usum hominum, partim ad fructum, partim ad uescendum procreatas. artes uerò innumera- biles repertæ sunt, docēte natura. quam imitata ratio res ad uitā necessarias * solerter consecuta est. ipsum aut̄ hominem eadem natura non solùm celeritate mētis ornauit: sed etiam sensus, tanquam satellites attribuit ac nuncios: & rerū plurimarum obscuras * & necessarias intelligentias enodauit, quasi fundamenta quadam scientiæ: figuramq; corporis habilem, & aptam ingenio humano dedit. Nam cū ceteras animantes abiecisset ad partum, solum hominem erexit ad cœliq; quasi cognationis domiciliūq; pristini conspectum excitauit: tum speciem ita formauit oris, ut in ea penitus recòditos mores effingeret: nam et oculi nimis arguti, quemadmodum animo adfecti simus, loquuntur: & is qui appellatur uultus: qui nullo in animan-

Virtus

* solertia

* nec satis
intelligen-
tias enu-
dauit.

*casu
prociung
in spiritibus
mei uultu*

LIBER PRIMVS.

num uni tā simile, tam par, quàm omnes inter nos
 metipſos ſumus. Quòd ſi deprauatio conſuetudinū, ſi
 opinionum † uanitas non imbecillitatem animorum
 torqueret, & ſteteret quocunq; cœpiſſet, ſui nemo
 ipſe tam ſimilis eſſet, quàm omnes ſunt omnium. Itaq;
 quecunq; eſt hominis definitio, una in omnes ualeat.
 quòd argumenti ſatis eſt, nullam diſſimilitudinem eſſe
 in genere, quæ ſi eſſet, non una omnes diſſinitio conti-
 neret. Etenim ratio, qua una præſtamus beluis, per
 quam coniectura ualemus, argumentamur, reſellimus,
 diſſerimus, conſpicimus aliquid, concludimus, certè eſt
 communis: doctrina differens, diſcendi quidem facultate
 par. Nam et ſenſibus eade omnia comprehendun-
 tur: & ea quæ mouent ſenſus, itidem mouent ſenſus
 omnium: quæq; in animis imprimuntur, de quibus antè
 dixi, inchoate intelligentiæ, ſimiliter in omnibus im-
 primuntur: interpretæq; eſt mentis oratio, uerbis diſ-
 crepans, ſententijs congruens. nec eſt quiſquam gentis
 ullius, qui ducem † naturam nactus ad uirtutem per-
 uenire non poſſit. nec ſolùm in rectis, ſed etiam † pra-
 uis actibus inſignis eſt humani generis ſimilitudo.
 nam & uoluptate capiuntur omnes: quæ & ſi eſt ille-
 cebra turpitudinis, tamen habet † quiddam natura-
 lis boni. lenitate enim & ſuauitate delectat: ſic ab er-
 rore mentis tanquam ſalutare aliquid adſciſcitur: ſi-
 miliq; inſcitia mors fugitur, quaſi diſſolutio nature:

B uita

o
 uarietas

u
 uarietas

u

u

u

† naturā
 abundat
 aliās
 † in pra-
 uitatibus
 † quiddā
 ſimile na-
 tur. boni.

DE LEGIBVS

in 91

¶ cupidi-
tates abū-
dat aliās.

ita expetitur: quia nos in quo nati sumus continet
dolor in maximis malis ducitur, cum sua asperitate,
tum quod natura interitus uidetur sequi. propter ho-
nestatis, & gloriae similitudinem, beati, qui honorati
sunt, uidentur: miseri autem, qui sunt inglorij, mole-
stia, letitia, † cupiditates, timores, similiter omnium
mentes peruagantur: nec si opiniones aliae sunt apud
alios, idcirco qui canem & felem ut deos colunt, non
eadem superstitione qua caeterae gentes conflantur.
Quae autem natio non comitatem, non benignitatem,
non gratum animum, & beneficij memorem diligit
quae superbos, quae maleficos, quae crudeles, quae ingra-
tos non aspernatur? non odit? quibus ex rebus cum
omne genus hominum sociatum inter se esse intelli-
gitur, illud extremū est, quod recte uiuendi ratio melio-
res efficit. quae si approbatis, pergam ad reliqua. sin quid
requiritis, id explicemus prius. At. Nos uero nihil, ut
pro utroque respondeam. M. Sequitur igitur ad participā-
dum aliū ab alio, communicandumque inter omnes, iu-
stos natura esse factos. Atque hoc in omni hac disputati-
one sic intelligi uolo, quod dicam naturam esse: tantam autem
esse corruptelam male consuetudinis, ut ab ea tanquam
igniculi extinguantur a natura dati: exorianturque &
confirmentur uicia contraria. Quod si quo modo est na-
tura, sic iudicio homines, humani (ut ait poeta) nihil a
se alienum putarent: coleretur ius aequae ab omnibus

nam
in
uicini

ut
hominum
in
uicini
ut
uicini

LIBER PRIMVS.

quibus enim ratio à natura data est: ijsdē etiā recta ratio data est: ergo & lex, quæ est recta ratio in iubendo et uetâdo si lex, ius quoq;: at omnibus ratio, ius igitur datum est omnibus: recteq; Socrates execrari cū solebat, qui primus utilitatem à natura sciunxisset. id enim querebatur, caput esse exitiorum omnium. Unde enim illa Pythagorea uox, τὸ φίλων κοινὸν, καὶ φιλάσπ' ἰσότητα: ex quo perspicitur, cum hęc beneuolentiam tam latē longeq; diffusam uir sapiens in aliquem pari uirtute præditum cōtulerit: tū illud effici, qd' quibusdā incredibile uideatur: si autē necessariū ut nihil sese plus q̄ alterum diligat. quid enim est quod differat, cum sint cuncta paria? quod si interesse quidpiam tantulum modo potuerit: tiam amicitia nomen occiderit. cuius est ea uis, ut simul atque sibi aliquid quàm alteri maluerit, nulla sit. Quæ præmuniuntur omnia reliquo sermoni, disputationiq; nostræ: quò facilius ius in natura esse positum intelligi possit, de quo cum per pauca dixerō, tum ad ius ciuile ueniā: ex quo hæc omnis nata est oratio. Q. Tu uerò iam per pauca scilicet ex ijs enim quæ dixisti Attico uidetur mihi quidem certè ex natura ortum esse ius. Atti. An mihi aliter uideri possit, cum hæc iam perfecta sint? primum quasi muneribus deorum nos esse instructos, & ornatos: secundò autem unam esse hominum inter ipsos uicēdi parem, communemq; rationem: deinde omnes in

* De amicis
tia locus.

+ etiam

primū
ut dicitur
de oratione

DE LEGIBVS

ter se naturali quadam indulgentia, & beneuolentia,
 tum etiam societate iuris contineri. Quæ cum uera
 esse rectè, ut arbitror, concesserimus: qui iam licet no
 bis, à natura lèges & iura seiuungere? M. Rectè dicis:
 & res sic se habet. uerùm philosophorum more, non
 ueterum quidem illorum, sed eorùm qui quasi officina
 instruxerūt sapientia, quæ fuscè olim disputaban
 tur, ac liberè: ea nunc articulatim ~~defecta~~ dicuntur,
 nec enim satisfieri censent huic loco, qui nunc est in
 manibus: nisi separatim hoc ipsum, naturæ esse ius di
 sputarint. At. Et scilicet tua libertas differendi amissa
 est: aut tu is es, qui in disputando non tuum iudicium
 sequare, sed authoritati aliorum pareas? M. Non sem
 per Tite: sed iter huius sermonis quod sit uides. ad
 triepublica firmandas, & stabiliendas uires, sanan
 dos populos, omnis nostra pergit oratio. Quocirca ue
 reor committere, ut non bene prouisa, & diligenter
 explorata principia ponantur: nec tamen ut omnibus
 probètur: (nam id fieri non potest) sed ut his, qui om
 nia recta, atq; honesta per se expetenda dixerunt: &
 aut nihil omnino in bonis numerandū nisi quod per se
 ipsum laudabile esset: aut certè nullum habendum ma
 gnum bonum, nisi quod uerè laudari sua sponte pos
 set. His omnibus (sive in academia uetere cum Speu
 sippo, Xenocrate, Polemone manserunt: sive Aristo
 telem & Theophrastum, cum illis re congruentes, ge
 nere

*in re publica
 diffinitio*

† respubli
 cas

LIBER PRIMVS.

vere docendi paulum differentes, secuti sunt: siue, ut Zenoni uisum est, rebus non commutatis, immutauerunt uocabula: siue etiam Aristonis difficilem, atque arduam, sed iam tamen fractam, & conuictam sectam secuti sunt, ut uirtutibus exceptis, atque uicijs, cetera in summa equalitate ponerent; his omnibus hec quae dixi probantur, sibi autem indulgentes, & corpori deseruientes, atque omnia quae sequantur in uita, quaeque fugiant, uoluptatibus, & doloribus ponderantes, etiam si uera dicunt (nihil enim opus est hoc loco litibus) in hortulis suis iubeamus dicere: atque etiam ab omni societate reipublicae, cuius partem nec norunt ullam, nec unquam nosse uoluerunt, paulisper facessant rogemus: perturbatricem autem harum omnium rerum academiam hanc ab Archesila, et Carneade recentem exoremus ut sileat. Nam si inuasit in haec, quae satis scite nobis instructa & composita uidentur, miras edet ruinas. quam quidem ego placare cupio, submouere non audeo.

Multa desunt.

nam etiam sine illius suffimentis expiati sumus, at uero scelerum in homines atque impietatum nulla expiatio est. itaque poenas luunt non tam iudicijs quae quondam nusquam erant: hodie multifariam nulla sunt: tunc sint tamen, per sepe falsa sunt: ut eos agitent, insectenturque furia, non ardentibus tedis sicut in fabulis, sed angore

† Nam & in ijs sine illius,

&c.

† ubi

facit uis.

quis in B 3 recon-

DE LEGIBVS

Tam in

*ab omni
vult*

† ☉

* *etiam id*

re conscientia, fraudisq; cruciatu. Quòd si hoies ab iniuria poena nõ natura arcere deberet: quæ nã sollicitudo uexaret impios, sublato suppliciorũ metus quorum tamẽ nemo tam audax unquam fuit, quin aut à se commissum esse ob iniuriam facinus: aut iusti sui doloris causam aliquam fingeret: defensionemq; facinoris à natura iure aliquo quæreret. quæ si appellare audent impij: quo tandem studio colentur à bonis? Quòd si poena, si metus supplicij, non ipsa turpitudine terret ab iniuriosa facinorosaq; uita, nemo est iniustus: at incauti potius habendi sunt improbi. tum autem qui non ipso honesto mouemur, ut boni uiri simus, sed utilitate aliqua atq; fructu, callidi sumus, nõ boni. Nam quid faciet is homo in tenebris, qui nihil timent nisi testẽ, uel iudicem? quid in deserto loco, nactus quem multo auro spoliare possit, imbecillũ, atq; solumẽ noster quidem hic natura iustus uir ac bonus, etiam colloquetur: iuuabit, in uia deducet. is uerò qui nihil alterius causa facit, & metitur suis cõmodis omnia: uidetis credo quid sit acturus. quòd si negabit se illi uitam erepturũ, & aurum ablaturum, nunquã ob eam causam negabit quòd * id natura turpe iudicet, sed quòd metuat ne emanet: id est, ne malũ habeat. O rem dignam, in qua non modò docti, uerũ etiam agrestes erubescant. Tam uerò stultissimũ illud, existimare omnia iusta esse, quæ scita sint in populorum institutis,

LIBER PRIMVS.

tis, aut legibus. etiam nō si quæ sint tyrannorū leges? si triginta illi Athenis leges imponere uoluissent, aut si omnes Athenienses delectarētur tyrānicis legibus: nū idcirco hæc leges iustæ haberētur? nihilo credo magis illa, quam Interrex noster tulit: ut dictator quem uellet ciuū, indicta causa impunē posset occidere: est enim unum ius: quo deuincta est hominum societas: et quod lex constituit una. quæ lex est recta ratio imperandi, atq; prohibendi: quam qui ignorat, is est iniustus: siue est illa scripta usquam, siue nusquam. Quod si iusticia est obtēperatio scriptis legibus, institutisq; populorum: et si (ut iſdem dicunt) utilitate omnia metienda sunt: negliget leges, easq; perrumpet si poterit is, qui sibi eam rem fructuosam putabit fore. ita fit ut nulla sit omninō iusticia, si neque natura est: et ea, quæ propter utilitatem constituitur, utilitate alia conucllitur. Atq; si natura confirmatum ius non erit: uirtutes omnes tollantur. Vbi enim liberalitas? ubi patria charitas? ubi pietas? ubi aut bene merendi de altero, aut referendæ gratiæ uoluntas poterit existere? nam hæc nascuntur ex eo, quod natura propensi sumus ad diligendos homines: quod fundamentum iuris est: neq; solum in homines obsequia, sed etiā in Deos ceremoniæ, religionesq; tolluntur. quas non metu, sed ea coniunctione, quæ est homini cum Deo, conferuandas puto. Quod si populorum iusis, si principum

B 4 decre-

DE LEGIBVS

*ing. n. h. m.
p. d. v. n. s.
- T. n. m. 8.*

decretis, si sententijs iudicum, iura constituerentur: ius esset latrocinari: ius adulterare: ius testamenta falsa supponere: si hæc suffragijs, aut scitis multitudinis probarentur. Quæ si tanta potestas est stultorum sententijs, atque iussis, ut eorum suffragijs rerum natura uertatur: cur non sanciant, ut quæ mala, pernitiosaq; sunt, habeantur pro bonis, ac salutaribus: aut cur cum ius ex iniuria lex facere possit: bonum eadem facere non possit ex malo? Atqui nos legem bonam à mala nulla alia nisi naturæ norma diuidere possumus. Nec solum ius & iniuria à natura dijudicatur: sed omnino omnia honesta ac turpia. nam & communis intelligentia nobis res notas efficit: easq; in animis nostris inchoauit: ut honesta in uirtute ponantur, in uicijs turpia. Ea autem in opinione existimare, non in natura † ponere, dementis est. Nam nec arboris nec equi uirtus quæ dicitur (in quo abutimur nomine) in opinione sita est, sed in natura. quod si ita est, honesta quoque & turpia natura dijudicanda sunt. Nam si opinione uniuersa uirtus, eadē eius etiā partes probarentur: quis igitur prudētem, & (ut ita dicam) catum, nō ex ipsius habitu, sed ex aliqua re externa iudicet? est enim uirtus perfecta ratio: quod certè in natura est: igitur omnis honestas eodem modo. Nam ut uera & falsa, ut consequentia, & contraria, sua spē, non aliena iudicantur: sic constans, et perpetua ratio uitæ,

† posita,

*h. o. u. l. p.
in uirtute
- d. v. n. s.
- m. s.*

que

^ sub natura in d. e. mag: con
no itum

LIBER PRIMVS.

que est uirtus, itemq; inconstantia, quod est uicium,
sua natura probatur. † Nos ingenia iuuenum non ra-
tione ab ingenita natura uirtute, sed uicia que existunt † Nos in-
ab ingenijs iudicamus. An ea non aliter quam honesta genia iudicamus
& turpia non ad naturam referri neesse erit? Quod uenū non
laudabile bonum est, in se habeat, quod laudetur ne item ad in-
ceffe est. ipsum enim bonum non est opinionibus, sed genia: na-
tura. nam ni ita esset, beati quoque opinione est- tura uir-
sent. quo quid dici potest stultius? Quare cum & tutes &
bonum & malum natura iudicetur, & ea sint prin. uicia que
cipia nature: certe honesta quoque & turpia si existunt ab
mili ratione dijudicanda, & ad naturam referenda ingenijs
sunt. Sed perturbat nos opinionum uarietas, homi- iudicabun
numq; dissensio: & quia non idem contingit in sensi- tur.
bus, hos natura certos putamus: illa, que alijs sic, alijs
secus, nec iisdem semper uno modo uidentur, ficta
esse ducimus. quod est longe aliter. Nam sensus no-
stros non parens, non nutrix, non magister, non poë-
ta, non scena deprauat: non multitudinis consensus
abducit: at uero animis omnes tenduntur insidie, uel
ab his quos modo enumeravi, qui teneros & rudes
cum acceperunt, inficiunt, & flectunt, ut uolunt: uel
ab ea, que penitus in omni sensu implicata insidet imi- v. l. g. m
tatrix boni uoluptas, malorum autem mater omnium
cuius blandicijs corrupti, que natura bona sunt,
quia dulcedine † hac & scabie carent, non cernimus † hac

B 5 satis

x i h m o s
r u i v i g . 2

DE LEGIBVS

satis. Sequitur (ut conclusa mihi iam hæc sit omnis oratio) id quod ante oculos ex ijs est, quæ dicta sunt: & ius, & omne honestum sua sponte esse expetendum. Etenim omnes uiri boni ipsam æquitatē & ius ipsum amant: nec est uiri boni errare, & diligere, quod per se non sit diligendum. Per se igitur ius est expetendum & colendum. Quòd si ius est, etiam iusticia: hinc & reliquæ quoq; uirtutes per se colendæ sunt. Quid liberalitas: gratuita ne est, an mercenaria? si sine præmio benigna est, gratuita: si cum mercede, conducta, nec est dubium quin is, qui liberalis, benignus uel dicitur, officium non fructum sequatur. Ergo eadem iusticia nihil expetit præmij, nihil præcij: per se igitur expetitur. Eademq; omnium uirtutum causa, atq; sententia est. atq; etiam si emolumentis * non suaapte natura uirtus expetitur, una erit uirtus, quæ malicia relictissimè dicitur. Ut enim quisq; maximè ad suum commodum refert quæcunque agit: ita minimè est uir bonus: ut qui uirtutem præmio metiuntur, nullam uirtutem, nisi malitiam putent. Vbi enim beneficis, si nemo alterius causa benignè facit: ubi gratus, si non cum * ipsum cui referunt gratiam cernunt grati? ubi illa sancta amicitia, si non ipse amicus per se amatur toto pectore, ut dicitur: qui etiam deserendus & abiiciendus est, desperatis emolumentis & fructibus. Quo quid dici potest immanius? Quòd si amicitia per

per omnes

† sit in ea,

* non suaapte sponte uirtus expeditur,

* ipsi cernunt grati qui referunt gratiam?

per se
per

per se
litas
mino
iusticia
quid
reco
met
noce
ut r
det i
soph
cio i
* su
ipsa
nam
ab t
uitu
per
mit
cillu
qui
qui
erg
bus
qu
uic

LIBER PRIMVS.

per se colenda est: societas quoque hominum, & equalitas, & iusticia per se expetenda. quod ni ita est, omnino iusticia nulla est. id enim iniustissimum ipsum est, iusticie mercedem querere. Quid uero de modestia, quid de temperantia, quid de continentia, quid de uerecundia, pudore, pudicitiaque dicemus? infamie ne metu non esse petulantes, an legum & iudiciorum? innocentes ergo & uerecundi sunt, ut bene audiant, & ut rumorem bonum colligant & erubescunt: & pudet impudica loqui. Ac me nimirum istorum philosophorum pudet, qui nullum uicium uitare, nisi iudicio ipso notatum putant. Quid enim: possumus eos, qui loqui de stupro arcentur infamie metu, pudicos dicere? cum pudicitia ipsa infamia propter rei turpitudinem consequatur? à stultam quid aut laudari rite, aut uituperari potest? si pro ab Teius natura recesseris, quod aut laudandum, aut uituperandum putes? an corporis prauitates si erunt dinem per insignes, habebunt aliquid offensionis, animi deformitas non habebit? cuius turpitudine ex ipsis uicijs facillime perspicitur. Quid enim foedius auaritia? rit, quid immanius libidine? quid contemptius timiditate? quid abiectius tarditate et stulticia dici potest? Quid ergo eros, qui singulis uicijs excellunt, aut etiam pluribus, propter damna, aut detrimenta, aut cruciatus aliquos miseros dicemus, an propter uim turpitudinis uiciorum? Quod item ad contrariam laudem in uirtute dici

92 ff alind... DE LEGIBVS

† Postre-
mo dici potest. † Nam si propter alias res uirtus expeti-
tur: melius esse aliquid quam uirtutem, necesse est. Pe-
cuniam ne igitur an honores? an formam? an ualetu-
dinem? que & cum adsunt, per parua sunt: & quam-
diu ad futura sint, certum sciri nullo modo potest. an
(quod turpissimum dictu est) uoluptatem? at in ea qui
dem spernenda & repudianda uirtus uel maxime cer-
nitur. Sed uidetis ne, quanta series rerum, sententia-
rumq; sit? atque ut ex alio alia neantur? quin labe-
bar longius, nisi me retinuissem. Q. Quò tandem: li-
benter enim frater ad istam orationem tecum prolabe-
rer. M. Ad finem bonorum, quò referuntur, & cu-
ius adipiscendi causa sunt facienda omnia. Q. Con-
trouersam rem & plenam dissensionis inter doctissi-
mos, M. Sed aliquando tamen iudicandam. Atti.

† Quomò tandem id ad rem? Atti. † Quia me Athenis audire
Athenis ex Phedro meo memini, Gellium familiarem tuum,
audire ex cum proconsul ex prætura in Græciam uenisset: &
Phedro Athenis philosophos qui tum erant, in locum unum
meo me- conuocasse, ipsisq; magnoperè authorem fuisse, ut
mini, aliquando controuersiarum aliquem facerent mo-
dum. quòd si essent eo animo, ut nolent atatem in li-
tibus conterere, posse rem conuenire: & simul ope-
ram suam illis esse pollicitum, si posset inter eos ali-
quid conuenire. M. loculare istud quidem Pomponi,

arbi-
tum.
re ur-
Atti
M.
antic
uare
bone
uam
mat
bis d
mili
cum
lis.
M.
in su
cui t
ro: h
Atti
Ari
esse
pare
esse
ab i
de r

LIBER PRIMVS.

*Li de p. in li
— 60 in*

et à multis sæpè derisum, sed ego planè uellem me
arbitrum inter antiquam academiam et Zenonem da
tum. Atti. Quo tandem istud modo? M. Quia de
re una solum dissident: de cæteris mirificè congruunt.
Atti. Ain' tandem † una de re est solum dissensio?
M. Quæ quidem ad rem pertineat, una quippe cùm † unânè è
antiqui omnes, quòd secundùm naturam esset, quo in solum dis
uaremur in uita, bonum esse decreuerint: hic nisi quod sensio?
honestum esset, putauerit bonum. Atti. † Perpar
uam uerò controuersiam dicis, ac non eam que diri
mat omnia. M. Probè quidem sentis, si re ac non uer
bis dissiderent. Atti. Ergò adsentiris Antiocho fa
miliari meo (magistro enim non audeo dicere) quo
cum uixi: et qui me ex nostris penè conuellit hortu
lis, deduxitq; in academiam perpauculis passibus.
M. Vir iste fuit ille quidem prudens et acutus, et
in suo genere perfectus: mihi'que (ut scis) familiaris:
cui tamen ego adsentiar in omnibus, nec ne, mox uide
re: hoc dico, controuersiam totam istam posse sedari.
Atti. † Qui istuc tandem uides? M. Quia si, ut Chius † Quis
Aristo dixit, solum bonum esse diceret quod honestū
esset: malumq; quod turpe: cæteras res omnes planè
pares, ac ne minimum quidem utrūm adessent, an ab
essent interesse: ualde à Xenocrate, et Aristotele, et
ab illa Platonis familia discreparet: essetq; inter eos
de re maxima, et de omni uiuendi ratione dissensio.

nunc

*Li de p. in li
— 60 in
† unânè è
solum dis
sensio?
† Paruam
Axi.
† Quis
20 in in
Li de p.
9*

DE LEGIBVS

nunc uerò cum decus, quod antiqui summum bonum esse dixerunt, hic solum bonum dicat: item de decus, quod illi summum malum, hic solum diuitias, ualetudinem, pulchritudinem, commodas res appellet, non bonas: paupertatem, debilitatem, dolorem, incommodas non malas sentit idem quod Xenocrates, quod Aristoteles: loquitur alio modo. Ex hac autem non rerum, sed uerborum discordia, controuersia nata est de Fimbriis: in qua quoniam usucapionem XII tabularum inter quinq; pedes esse uoluerunt: deponi ueterem possessionem Academia ab hoc acuto homine non sinemus: nec Manilia lege singuli, sed* ex his tres arbitri fines regemus. Q. Quam nam igitur sententiam dicimus: M. Requirit placere terminos, quos Socrates pepigerit: ipsiq; parere. Q. Praclare frater iam nunc à te uerba usurpantur ciuilibus iuris & legum: quo de genere expecto disputationem tuam: nam ista quidem magna disjudicatio est, ut ex te ipso saepe cognoui. M. Sed certe res ita se habent, ut ex natura uiuere summum bonum sit: id est, uita modica, & apta uirtutibus perfrui: aut naturam sequi, & eius quasi lege uiuere: id est, nihil quantum in ipso sit praetermittere: quò minus ea, quae natura postulet, consequatur: quòd inter haec uelut uirtute, tanquam lege uiuere. Quapropter hoc disjudicari, nescio an unquam, sed hoc sermone certe non potest: siquid id quod suscepimus perfecturi sumus.

At,

7 tip
 † intrā
 12 tab. a
 no
 nos tres
 arbitri

At. A
 lia: :
 ad id
 sensu
 abu
 Q. N
 Sale
 dero
 hodi
 rum.
 um, i
 me
 eme
 uict
 mii
 bo P
 talit
 nu u
 nes,
 nos
 ut c
 tur.
 hab
 crur
 rum

LIBER PRIMVS.

At. At ego hęc declinabam non inuitus. Q. Licetbit a-
 lia: nunc id agamus quod coepimus: cū presertim
 ad id nihil pertineat, hęc de summo malo, bonoq; dis-
 sensio. M. Prudentissimè Quinte dicis: nam quę à me
 adhuc dicta sunt.

Nonnulla desunt.

Q. Nec Lycurgi leges, nec Solonis, nec Charōda neq;
 Saleuci, nec nostras XII tabulas, nec plebiscita desi-
 dero: sed te existimo, cū populis, tum etiam singulis,
 hodierno sermone leges uiuēdi, & disciplinam datu-
 rum. M. Est huius uerò disputationis Quinte propri-
 um, id quod expectas: atq; utinā esset etiam facultatis
 mea. sed profectò ita se res habet, ut quoniā uiciorum
 emendatricem legem esse oportet, cōmendatricemq;
 uirtutū: ab ea uiuēdi doctrina ducatur: ita sit mater om-
 nniū bonarū rerū sapientia, à cuius amore Græco uer-
 bo Philosophia nomē inuenit: qua nihil à dijs immor-
 talib; uberius, nihil florētius, nihil prestabilius homi-
 nū uite datū est. Hęc enim una nos, cū ceteras res om-
 nes, tum quod est difficillimū, docuit, ut nosmetipsos
 nosceremus: cuius præcepti tāta uis, tanta sentētia est:
 ut ea non homini cuiquam, sed Delphico deo tribuere
 tur. nam qui se ipse norit, primū aliquid sentiet se
 habere diuinum: ingeniumq; in se suum, sicut simula-
 crum aliquod dedicatum putabit: tantoq; munere deo-
 rum semper dignum aliquid & faciet, & sentiet: &
 cū

p. 4. 10. / 10.
 p. 10. 10.
 yvūdi.
 Scator
 plus i
 4/10. 10. 10.
 cū

DE LEGIBVS.

cum se ipse perspexerit, totumq; tentari: intelligit quemadmodum a natura subornatus in uita uenerit, quantaq; instrumeta habeat ad obtinendam, adipiscendamq; sapientiam: quoniam principio rerum omnium quasi adumbratas intelligetias animo ac mente coecepit: quibus illustratus sapientia duce bonum uirum, & ob eam ipsam causam cernat se beatum fore. Na cum animus cognitis perceptisq; uirtutibus a corporis obsequio, indulgentiaq; discesserit: uoluptatemq; sicut labem aliquam de decoris oppresserit, omnemq; mortis doloris timorem effugerit: societatemq; coierit charitatis cum suis, omnesq; natura coniuictos, suos duxerit: cultumq; deorum, & puram religionem susceperit: & exacerit illam, ut oculatorum, sic ingenij aciem ad bona deligenda, & reijcienda contraria: quae uirtus ex prouidendo est appellata Prudentia: quid eo dici, aut excogitari poterit beatius? idemq; cum caelum, terras, maria, omniumq; rerum naturam perspexerit: eaq; unde generata, quod recurrant, quando, quomodo obitura, quid in ijs mortale & caducum, quid diuinum, eternumq; sit uiderit: ipsumq; ea moderantem & regentem penesprehenderit: seseq; non unis circumdatum moenibus populari alicuius definiti loci, sed ciuem totius mundi, quasi unius urbis agnouerit: in hac ille magnificencia rerum, atq; in hoc conspectu, et cognitione naturae, dii immortales quam ipse se noscet, quod

Apollo

29

pru d m
ni

colle d

manu

Apol
spici
tur
liqu
di se
sequ
uile
diss
per
ges
laug
apte
ad a
fact
ru i
cum
cia
ren
te g
Pri
qu
un
et
me
pr
Cu

LIBER PRIMVS.

Apollo præcepit Pythius: quàm contemnet: quàm despiciet: quàm pro nihilo putabit ea, quæ uulgò † dicuntur amplissima: Atq; hæc omnia, quasi se pimento aliquo uallabit, differendi ratione, ueri & falsi iudicandi scientia, & arte quadã intelligendi quid quæq; rem sequatur, & quid sit cuiq; cõtrarium. Cumq; se ad ciuilem societatem natum senserit, nõ solum illa subtili disputatione sibi utẽdum putabit: sed etiam fusa latius perpetua oratione, qua regat populos, qua stabiliat leges, qua castiget improbos, qua tueatur bonos, qua laudet claros uiros, qua præcepta salutis, & laudis apte ad persuadendum edat suis ciuibus: qua hortari ad decus, reuocare à flagitio, cõsolari possit adflictos: factaq; & consulta fortium & sapientum cum improborum ignominia sempiternis monumentis proderet. Quæ cum tot res tantæq; sint, quæ inesse in homine perspiciantur ab his, qui se ipsi uelint † noscere: earum parens est educatrixq; sapientia. At. Laudata quidem à te grauius & uerè: sed quorsum hæc pertinent? M. Primum ad ea Pomponi, de quibus acturi iam sumus, quæ tanta esse uolumus, non enim erunt nisi ea fuerint, unde illa manant, amplissima. deinde facio & libeter, & ut spero, rectè, quod eã cuius studio tencor, quæq; me eum quicumque sum effecit, non possum silentio præterire. At. Verè facis, & meritò, & ipse: fuitq; id (ut dicis) in hoc sermone faciendum.

C

M. T. Ci-

† ducuntur
† nosse

igit
rit,
en-
ium
cepe
n,
cum
s ob-
scut
mor-
erit
suo
usce-
ciem
irtus
dici,
i, ter-
eãq;
o obi-
num,
re-
latum
m to-
lle ma-
nitio-
quod
pollo

*11 61
The first legum dignitate
uq. ampt. l. d. q. r. f. r. r.*

M. T. CICERONIS

de Legibus liber secundus.

ATTICVS.

in xxxia.

ED uis'ne quoniam & satis iam deambulatum est: & tibi aliud dicendi initium sumendum est, locum mutemus: & in insula, quae est in Fibreno (nunc opinor illi alteri flumini nomen

esse) sermoni reliquo demus operam sedentes? M. Sane quidem. nam illo loco libentissime soleo uti, siue quid mecum ipse cogito, siue aliquid scribo, aut lego, Atti. Equidem qui nunc tibi primum huc uenerim, satuari non queo: magnificasq; uillas, & pauimenta mar morea, & laqueata tecta contemno. ductus uero aquarum quos isti Nilos & Euripos uocant, quis non cum haec uideat irriserit? itaque, ut tu paulo ante de lege & iure differens, ad naturam refererebas omnia; sic in his ipsis rebus, quae ad quietem animi, delectationeq; queruntur, natura dominatur. quare antea mirabar (nihil enim in his locis nisi saxa, & montes cogitabam: idq; ut facerem, & orationibus inducebar tuis, & uersibus) sed admirabar ut dixi, te tam ualde

hoc

T potissimi

LIBER SECVNDVS.

hoc loco delectari: nunc contra miror, te cum Roma
 absis, usquam potius esse. M. Ego uero cum licet plu-
 res dies abesse, presertim hoc tempore anni, & amoe-
 nitatem & salubritatem hanc sequor: raro autem li-
 cet. Sed nimirum me alia causa quoque delectat, quae
 te non attingit ita. At. Quae tandem ista causa est? M.
 Quia si uerum dicimus, haec est mea, & huius fratris
 mei, germana patria. hinc enim orti stirpe antiquissi-
 ma sumus: hic sacra: hic genus: hic maiorum multa ue-
 stigia. quid plura? hanc uides uillam, ut nunc quidem
 est, latius aedificatam patris nostri studio. qui cum es-
 set infirma ualitudine: hic fere aetatem egit in literis.
 sed hoc ipso in loco cum auus uiueret, & antiquo mo-
 re parua esset uilla, ut illa Curiana in Sabinis: me scito
 esse natum. quare inest nescio quid: & latet in animo
 ac sensu meo, quo me plus fortasse hic locus delectet:
 siquidem etiam ille sapientissimus uir, Ithacam ut ui-
 deret, immortalitatem scribitur repudiasse. Atti. Ego
 uero tibi istam iustam causam puto, cur huc libentius
 uenias, atque hunc locum diligas. quin ipse (uerè dicam)
 sum ipsi uille amior modò factus, atque huic omni so-
 lo, in quo tu ortus & procreatus es. mouemur enim
 nescio quo pacto locis ipsis, in quibus eorum quos diligi-
 mus, aut admiramur, adsunt uestigia: me quidam ipse il-
 le nostrae Athenae non tam operibus magnificis, exquisi-
 tisque antiquorum artibus delectant, quam recordatione

C 2 summo

summorum uirorum, ubi quisque habitare, ubi sedere, ubi disputare sit solitus: studiosq; eorum etiam sepulchra contempler. Quare istum, ubi tu es natus, plus amabo posthac locum. M. Gaudeo igitur me incunabula penè mea tibi ostendisse. Atti. Equidem me cognosse admodum gaudeo. Sed illud tamen quale est, quod paulò antè dixisti, hunc locum (idem ego te accipio dicere Arpinum) germanam patriam esse uestram: nunquid uos duas habetis patrias? † an est illa una patria communis nisi fortè sapienti illi Cato sicut patria non Roma, sed Tusculum. M. Ego me herculè & illi & omnibus municipibus duas esse censeo patrias: unam naturæ, alteram ciuitatis: ut ille Cato cum esset Tusculi natus, in populi Romani ciuitatem susceptus est: † itaque, cum ortu Tusculanus esset: ciuitate Romanus: habuit alteram loci patriam, alteram iuris: ut uestri Attici, priusquam Theopiscus eosdem migrare ex agris, & in astu, quod appellatur, omnes se conferre iussit: & Sunij erant iidem & Attici: sic nos & eam patriam dicimus ubi nati: & illam qua excepti sumus. Sed necesse est charitatem eam præstare, qua reipublicæ nomen uniuersæ ciuitatis est: pro qua mori, & cui nos totos dedere, & in qua nostra omnia ponere, & quasi consecrare debemus, dulcis autem non multò secus est ea, quæ genuit, quàm illa, quæ excepit. Itaque ego esse hanc meam patriam

† est'ne illa, &c.

† ita, cum ortu Tusculanus esset, ciuitatem Romanam habuit: alteram loci patriam, alteram iuris.

LIBER SECVNDVS.

patriam prorsus nunquam negabo, dum illa sit maior,
 & hæc in ea contineatur. Atti. Rectè igitur magnus
 ille noster me audiente posuit in iudicio, cum pro Aui-
 dio tecum simul diceret: Rempublicam nostram iu-
 stissimas huic municipio gratias agere posse: quòd ex
 eo duo sui cõseruatores extitissent: ut iam uidear, ad
 duci hanc quoque, quæ te procreauit, esse patriam
 tuam. Sed uentû in insulam est. hæc uerò nihil est amo-
 nius, ut enim hoc quasi rostro finditur Fibrenus, & di-
 uisus equaliter in duas partes latera hæc alluit, rapi-
 deq; dilapsus, citò in unum confluit: & tantum com-
 plebitur quod satis sit modicæ palestræ loci, quo esse
 sto, tanquam id habuerit operis, ac muneris, ut
 hanc nobis efficeret sedem ad disputandum, statim
 precipitat in Lirem: & quasi in familiam patritiam
 uenerit, amittit nomen obscurius: Liremq; multò geli-
 diorem facit. nec enim ullum hoc frigidius flumen at-
 tigi, cum ad multa accesserim: ut uix pède tentare id
 possim: quod in Phedro Platonis facit Socrates. M.
 Est uerò ita. sed tamen huic amoenitati, quam ex
 Quinto sæpè audio, Thebanus Epirotes tuus ille
 nihil opinor concesserit. Qu. Est ita ut dicis. caue
 enim putes Attici nostri Emathio, platanisq; illis
 quidquam esse præclarius. Sed, si uidetur, cõsidamus
 hic in umbra: atque ad eam partem sermonis, ex
 qua egressi sumus, reuetramur. M. Præclare exigis

† borum Quinte. At ego effugisse arbitrabar: & tibi nihil † eorum deberi potest. Qu. Ordire igitur, nam hunc tibi totum dicamus diem. M. A loue Musarū primordia, sicut in Arati carmine orsi sumus. A. Quorsum istuc? Qu. Quia nunc itidem ab eodem, & ceteris dijs agenda mortalibus sunt nobis agendi † capienda primordia. M. Optimè uerò frater, & fieri sic decet. Videamus igitur rursus, priusquam adgrediamur ad lèges singulas, uim naturamq; Lègis, ne cùm referenda sint ad eam nobis omnia: labamur interdum errore sermonis: ignoremusq; uim sermonis eius, quo iura nobis diffinienda sint. Qu. Sanè quidem hercle, est ista recta docendi uia. M. Hanc igitur uideo sapientissimorum fuisse sententiam: legem neque hominum ingenijs excogitatam: neque scitum aliquod esse populorum: sed æternum quiddam, quod uniuersum mundum reget imperandi, prohibendiq; sapientia. ita principem legem illam, et ultimam, mentem esse dicebant, omnia ratione aut cogentis, aut uetantis Dei. ex qua illa lex, quam dii humano generi dederunt, re et est laudata: est enim ratio, mensq; sapientis, ad iubendum & ad deterrendum idonea. Qu. Aliquoties iam iste locus à te tactus est. sed antequam ad populares lèges uenias, uim istius cœlestis lègis explana, si placet: ne æstus nos consuetudinis absorbeat, & ad sermonis morem usitati trahat. M. A paruis enim Quinte

perueni
 l'et' u' d'
 in l'egis

LIBER SECVNDVS.

Quinte didicimus, si in ius uocat, atque eat, eiusmo-
 di léges alias nominare. sed uerò intelligi sic oportet:
 & hec, & alia iussa, ac uetita populorum, t uim ha-
 bere ad rectè facta uocandi: & à peccatis auocandi:
 que uis non modò senior est, quàm ætas populo-
 rum, & ciuitatù: sed equalis illius cœlum, atque ter-
 ras tuentis, & regentis Dei. Neque enim esse mens
 diuina sine ratione potest: nec ratio diuina non hanc
 uim in rectis prauis que sancendis habere. Nec
 quia nusquam erat scriptum, ut contra omnes ho-
 stium copias in ponte unus adisteret, à tergo que
 pontem intersecindi iuberet: idcirco minus Coclitem
 illum rem gesisse tantam, fortitudinis lége, atque im-
 perio putabimus: nec si regnante Tarquinio, nulla
 erat Romæ scripta lex de stupris: idcirco non con-
 tra illam legem sempiternam Sextus Tarquinius uim
 Lucretiæ Tricipitini filiæ attulit: erat enim ratio
 profecta à rerum natura, & ad rectè faciendum im-
 pellens, & à delicto auocans: que non tum denique
 incipit lex esse, cum scripta est: sed tum, cum orta
 est. orta autem simul est cum mente diuina. Quam-
 obrem, lex uera, atque princeps, apta ad iubendum,
 & ad uetandum, ratio est recta summi Iouis. Qu.
 Adsentior frater, ut quod est rectum, uerum quoq; sit:
 neque cum literis, quibus scita scribuntur, aut foria-
 tur, aut occidat. M. Ergò ut illa diuina mens summa

t uim non
 habere

† item lex est: † item cū in homine est perfecta, est in mente sapientis, quæ sunt autem uariæ, et ad tempus scriptæ, populi fauorem agis, quàm re, legum nomen tenent: omnem enim legem quæ quidem rectè lex appellari possit, esse laudabilem quibusdam talibus argumentis docent. Cōstat profectò ad salutem ciuium, ciuitatumq; incolumitatem, uitamq; omnium quietam, & beatam, † conditas esse lēges: eosq; qui primū eiusmodi scita sanxerunt, populis ostendisse, ea se scripturos, atque laturus, quibus illi adscriptis, susceptisq; honestè beateq; uiuerent: quæq; ita composita, sanctitatq; essent, eas lēges uidelicet nominarunt. Ex quo intelligi par est, eos qui perniciofa, & iniusta populis iussa descripserint, cū cōtra fecerint, quàm polliciti, profectiq; sint, quiduis potius tulisse, quàm lēges: ut perspicuum esse possit in ipso nomine lēgis interpretando, inesse uim, & sententiam iusti, † & iuris colendi. Quero igitur Quinte à te (sicut illi solent) quo si ciuitas careat, ob eam ipsam causam, quòd eo careat, pro nihilo habenda sit: id est ne numerandū in bonis? Q. Ac maximis quidem. M. Lēge autem carens ciuitas, an nō ob ipsum habēda nullo loco? Q. Dici aliter non potest. M. Neesse est igitur legem haberi in rebus optimis. Q. Prorsus adsentior. M. Quid, q. multa perniciose, multa pestiferè sciscuntur in populis quæ nō magis lēgis nomen attingunt, quàm si latorēs ali-

† Quim
legendi

LIBER SECVNDVS.

† aliquas concessu suo sanxerunt: nam neq; medicorum præcepta dici uerè possent, si quæ insciji imperitiq; pro salutaribus mortifera conscripserint: neq; in populo lex, cui quid mali fuerit, ulla, etiã si perniciosum aliquid populus acceperit: ergo est lex, iustorum, iniustorumq; distinctio, ad illam antiquissimam, et rerum omnium principem expressa naturam: ad quã læges hominum diriguntur, quæ supplicio improbos adficiunt: defendunt, ac tuentur bonos. Q. Præclare intelligo, nec uerò iam aliam esse ullam legem puto non modò habendam, sed ne appellandam quidem. M. Igitur Tutias et Apuleias læges nullas putas? Q. Ego uerò ne Liuias quidem. M. Et rectè, quæ præsertim uno uersiculo senatus puncto temporis sublatae sint. lex autem illa, cuius uim explicauit, neq; tolli, neq; abrogari potest. Q. Eas tu igitur læges rogabis uidelicet, quæ nunquam abrogentur. M. Certè, si modò acceptæ à uobis duobus erunt, sed ut uir doctissimus fecit Plato, atq; idem grauisissimus philosophorum, qui omnium princeps de Rep. conscripsit: idemq; separatim de Legibus: id mihi credo esse faciendum, ut plusquam ipsam legem recitem, de eius lægis laude dicam. quod idem et Zaleucum, et Charandam fecisse uideo, cum quidem illi non studij, et delectationis, sed reip. causa læges ciuitatibus suis scripserint. Quos imitatus Plato, uidelicet hoc quoq; lægis putauit esse, persuadere aliquid:

C S non

DE LEGIBVS.

non omnia ui ac minis cogere. Q. Quid quod Zaleti
cum istum negat ullum fuisse Timeus. M. At Theo-
phrastus, autor haud deterior, mea quidem sententia,
meliorem multi nominant: commemorant uerò ipsius
ciues, nostri clientes Locri: sed siue fuit, siue non fuit,
nihil ad rem: loquimur quod traditum est. Sit igitur
hoc iam à principio persuasum ciuibus, dominos esse
omnium rerum, ac moderatores deos: eaq; quæ geran-
tur, eorum geri iudicio, ac numine: eosdemq; optimè
de genere hominum mereri: & qualis quisq; sit, quid
agat, quid in se admittat, qua mente, qua pietate reli-
giones colat, intueri: piorumq; & impiorum habere
rationem. His enim rebus imbutæ mentes, haud sanè
abhorrebunt ab utili, & à uera sententia. Quid est
enim uerius, quàm neminem esse oportere tam stultè
arrogantem, ut in se mètem & rationem putet inesse,
in cælo mundoq; non putet? aut ea quæ uix summa in
genij ratione comprehendat, nulla ratione moueri pu-
tet? Quem uerò astrorum ordines, quem dierum, no-
ctiumq; uicissitudines, quem mensum temperatio,
quem quæ gignuntur nobis ad fruendum, non gratum
esse cogunt: hunc hominem omninò numerare neq; de-
cet, cumq; omnia, quæ rationem habent, præstent his,
quæ sint rationis expertia, nefasq; sit dicere ullam
rem præstare naturæ omnium rerum, rationem inesse
in ea, confitendum est. Vtiles esse autem opiniones
has

LIBER SECVNDVS.

has quis neget: cū intelligat quā multa firmentur iure iurando: quantæ salutis sint fœderum religiones: quā multos diuini supplicij metus à scelere reuocari: quāq; sancta sit societas ciuium, inter ipsos dijs immortalibus interpositis tum iudicibus, tū cœstibus. Habes lēgis procemium, sic enim hoc appellat Plato.

Q. Habeo uerò frater: & in hoc admodum delector quod in alij rebus, alijsq; sententijs uersaris, atque ille. Nihil enim tam dissimile est, quā uel ea quæ ante dixisti: uel hoc ipsum lēgis exordium. Vnū illud mihi uideris imitari orationis genus. **M.** Vellem fortasse. quis enim id potest, aut unquam poterit imitari: nam sententijs interpretari per facile est: quod quidem ego facerem, nisi planè esse uellem meus. quid enim negocij est, eadem propè uerbis ijsdem conuersa dicere?

Q. Prorsus adsentior: uerū, ut modò tute dixisti, te esse malo tuum. Sed iam exprome, si placet, istas lēges de religione. **M.** Expromam equidē ut potero: & quoniam & locus, et sermo familiaris est: legum lēges uo ue proponam. **Q.** Quid nam id est? **M.** Sunt certa legum uerba Quinte, neq; ita prisca, ut in ueteribus his sacratisq; legibus: et tamē, quò plus autoritatis habeant, paulò antiquiora, q̄ hic sermo est. Eū morē igitur † sed ipse cū breuitate (si potero) consequar. Lēges aut à me eadē summe re tur nō perfectæ: nam esset infinitū † sed ipse summe rerū, ac sententiæ. **Q.** Ita uerò opus ē: quare audiamus, tentis.

M. Ad

I De cæli deorū

DE LEGIBVS

<sup>de pœnis
huius pœni
uigilantia</sup>
<sup>de templo
de huius</sup>
M. Ad diuos adeunto castè. pie
tatem adhibento. opes amouento. qui
secus faxit, Deus ipse uindex erit.

<sup>de
templo
de huius</sup>
Separatim nemo habesit deos: nés
ue nouos. sed ne aduenas, nisi publice
adscitos, priuatim colunto.

Constructa à patribus delubra in
urbibus habento.

Lucos in agris habento: & larum
sedes, ritus familiæ, patrumq; seruans
to.

<sup>de
de templo
de huius</sup>
Diuos, & eos qui coelestes semper
habiti, colunto: & ollos, quos in cælum
merita uocauerint: Herculem, Libe
rum, Aesculapium, Castorem, Pollus
cem, Quirinum.

<sup>de templo
de huius</sup>
Astolla propter quæ datur homi
ni ad sensus in cælū: mentem, uirtutem,
pietatem, fidem, earumq; laudum delu
bra

LIBER SECVNDVS.

bra sunt.

Nec ulla vitiorum sacra solemniter
obeunto.

Ferijs iurgia amonentor: easq; in sa-
mulis operibus patratis habentor.

Itaque ut ita cadat in annis anfra-
ctibus, descriptum est.

Certasq; fruges, certasq; baccas,
sacerdotes publice libant: † hoc cer- † hoc
tis sacrificijs ac diebus. † abundat
alijs.

Itemq; alios addes, ubertatem las-
tis, foeturæq; seruantor.

† Idq; ne committi possit, ad eam ra- † Idq; ne
tionem cursus annuos sacerdotes fini- comiti
untor. † possit ad
eãrẽ, ra-

Quæq; cuique diuo decoræ, gra- tionẽ cur-
ta sint hostiæ, prouidentor: diuisq; alijs sus annu-
sacerdotes, omnibus pontifices, singu- os, sacer-
lis flamines suntor. † dotes fini-
untor.

Virgi

Virgines uestales in urbe custodi-
unto, ignem foci publici sempiternum.
quoq; & priuatim, & publicè modo,
rituq; fiat, discunto. ignari à publicis
sacerdotibus.

Eorum autem genera sunt duo:
unum, quod præsit ceremonijs, & sa-
cris: alterum, quod interpretetur fati-
dicorum & uatum effata incognita:
cùm senatus populusq; adsciuerit.

Interpretes autem Iouis optimi ma-
ximi publici augures signis, & auspicijs
postea uidento.

Disciplinam tenento.

Sacerdotes, uincta, uirgetaq; &
salutem populi auguranto. quiq; agent
rem duelli, quiq; populare auspicium,
præmonento.

Olliq; obtemperanto.

Diuo

LIBER SECVNDVS.

Diuorūque iras prouidento: o-
lisq; parento.

Cœliq; fulgura regionibus ratis
temperanto.

Vrbemq; & agros, & templa li-
berata, & effata habento.

Quæq; augur iniusta, nefasta, uicio-
sa, dira defixerit, irrita, infectaque
sunt.

Quiq; non paruerit, capitale esto.

Fœderum, pacis, belli, induciarum
toratores, feciales iudices ne sunt. ^{torato-}

Bella disceptanto, prodigia por-
tentia, ad Hetruscos & aruspices, si
senatus iusserit, deferunto.

Etruriaq; principes disciplinam
docento.

Quibus diuis creuerint, procuran-
to. Idemq; fulgura atq; obstita piato.

Noctur-

DE LEGIBVS

Nocturna mulierum sacrificia ne
sunt: præter olla, quæ pro populo ri-
te fient.

Neue quem initiando, nisi ut adso-
let, Cereri Græco sacro.

Sacrum commissum quod neque ex-
piari poterit, impiè commissum est.

Quod expiari poterit, publici sa-
cerdotes expianto.

Ludis publicis, quod sine curriculo
& sine certatione corporum fiat, po-
pulari lætitiâ in cantu, & fidibus,
& tibijs moderanto: eamq; cum diuûm
honore iungunto.

Ex patrijs ritibus optima colunto.

Præter ideæ matris famulos eosq;
iustis diebus, ne quis stipem cogito.

Sacrum sacræ cõmendatum qui
elepserit, rapseritq; parricida esto.

Per

LIBER SECVNDVS.

Periurij pœna diuina, exitium: hu-
mana, dedecus: incestum pontifices su-
premo supplicio sanciunt.

Impius ne audeto placare donis
iram deorum.

† Sancte uota reddunt.

† cautè

Pœna uiolati iuris esto.

Quocirca ne quis agrũ cõsecrato,
Auri, argenti, eboris, sacrandi
modus esto.

Sacra priuata perptua manent.

Deorũ manium iura sancta sunt.

Hos leto dato diuos habent.

Sumptum in ollos luclũmque minus
unto.

At. Conclufa est quidem à te tam magna lex, sanè
quàm breuiter, & ut mihi quidem uidetur, non mul-
tũm discrepat ista constitutio religionum à legibus
Numæ, nostrisq; moribus. M. An cēsēs, cùm in illis de
Republica libris persuadere uideatur Africanus, om-

D nium

DE LEGIBVS

nium rerum publicarum nostram ueterem illam fuisse optimam: non necesse esse optimæ Reip. lēges dare consentaneas? At. Imò prorsus ita censeo. M. Ergò adeò expectate lēges, quæ genus illud optimum Reip. contineant. & si quæ forte à me hodie rogabuntur, quæ non sint in nostra Republica, neq; fuerint: tamen erant ferè in more maiorum, qui tum ut lex ualebat. Atti. *Suade igitur, si placet, istam ipsam legem: ut ego, ut & tu rogas, possim edicere.* M. An tandem Attice non es edicturus aliter? Atti. Prorsus maiorem quidem rem nullam sciscam aliter. in minoribus, si uoles, remittam hoc tibi. M. Atque mea quidem sententia est. at ne longum fiat uidete. Atti. * Vtinam quidem quid enim agere malumus? M. Castèiubet lex adire ad deos: animo uidelicet, in quo sunt omnia. nec tollit castimoniam corporis: sed hoc oportet intelligi: cum multum animus corpori præstet: obserueturq; ut casto corpore adhibeantur: multò esse in animis id seruandū magis. nā incestum uel aspersione aquæ, uel diuino numero tollitur: ANIMI LABES NEC DIVT VRNITATE VANESCERE, NEC MANIBVS VLLIS ELVI POTEST. Quòd autem pietatem adhiberi, opes amoueri iubet: significat * probitatem gratam esse Deo: sumptum esse remouendum. Quid est enim, cum paupertatem diuitijs, etiam inter homines esse æqualem ueli-

Nunc

*hæc est uerba
de pietate*

pietate

LIBER SECVNDVS.

uelimus: cur eam sumptu ad sacra † adhibito deorum † addito
 aditu arceamus? praesertim cum ipsi Deo nihil minus
 gratum futurum sit, quam non omnibus patere ad
 se placandum, & colendum uiam. Quod autem non
 iudex, sed Deus ipse iudex constituitur: praesentis
 poenae metu religio confirmari uidetur. Suosq; deos,
 aut nouos, aut alienigenas coli confusionem habet re-
 ligionū, & ignotas ceremonias esse sacerdotibus. nam
 à patribus acceptos deos ita placet coli, si huic lēgi
 paruerint ipsi. Patrum delubra esse in urbis cen-
 seo: nec sequor magos Persarum, quibus authoribus
 Xerxes inflammasse templa Graecia dicitur: quod pa-
 rietibus includerent Deos: quibus omnia deberent esse
 patentia, ac libera: quorumq; hic mundus omnis tem-
 plum esset, & domus. melius Graeci, atq; nostri: qui ut
 augerent pietatem in deos: easdem illos, quas nos, ur-
 bes incolere uoluerunt. adfert enim haec opinio reli-
 gionem utilem ciuitatibus: siquidem & illud bene di-
 ctum est à Pythagora doctissimo uiro: tum maximè
 & pietatem & religionem uersari in animis: cum re-
 bus diuinis operam daremus. Et quod Thales sapien- + h. l.
 tissimus inter septem fuit: homines existimare oportere,
 deos omnia cernere, deorum omnia esse plena, fore
 enim omnes castiores: ueluti, quo infans esset maximè
 religiosus. Est enim quadam opinione species deorum
 in oculis, non solum in mentibus. Eandemq; rationem

DE LEGIBVS

luci habent in agris. Mēq; ea, quæ à maioribus prodita est, cum dominis, tum famulis, posita in fundi, uilēq; conspectu religio patrum repudianda est. Iam ritus familiæ patrumq; seruari, id est, (quoniam antiq̄uitas proximè accedit ad deos) à dijs quasi traditam religionem tueri. Quòd autem ex hominum genere consecratos, sicut Herculem, & ceteros coli lex iubet: indicat omnium quidem animos immortales esse: sed fortium, bonorumq; diuinos. Bene uerò, quòd mēs, pietas, uirtus, fides, consecratur manu: quarum omnium Romæ dedicata publicè templa sunt: ut illa qui habeant (habent autem omnes boni) Deos ipsos in animis suis collocatos putent.

Hanc

Multi defunt.

nam illud uiciosum Athenis, quod Cylonio scelere expiato, Epiménide Crete suadente, fecerunt Contumeliæ sanum, & Impudentiæ. uirtutes enim, non uicia consecrare decet. araq; uetus stat in palatio Febris: & altera exquilijs malæ fortunæ detestatæq;. quæ omnia eiusmodi repudianda sunt. Quòd si fingenda nomina uice Poëtæ, & potiùs uincendi, atque potiundi, stata assandiq; cognomina, statoris, & inuicti Iouis, rerumq; expectandarum nomina, salutis, honoris, opis, uictoriæ: quoniam quidem expectatione rerum bonarum erigitur animus. Rectè etiam à Calatino Spes consecrata est, Fortuna, quæ sit uel huius dici

LIBER SECVNDVS.

diei nam ualet in omnes dies uel respiciens ad opem se
 rendam: uel forum in quo incerti casus significantur
 magis, uel primigenam à gignendo: comes feriá-
 rum festorumq; dierum ratio in liberis requietem
 habet litium, & iurgiorum: in seruis operum, & la-
 borum. quas compositio anni conferre debet & perse-
 ctionem operum rusticorum. Quod tempus, ut sacri-
 ficiorum libamenta seruentur, foetusq; pecorum, quæ
 dicta in lege sunt: diligenter habenda ratio interca-
 landi est. quod institutum peritè à Numa postero-
 rum Pontificum negligentia dissolutum est. iam illud
 ex institutis Pontificum & aruspicum non mutan-
 dum est: quibus hostijs immolandum cuiq; Deo: cui
 maioribus, cui lactentibus, cui maribus, cui foemi-
 nis. Plures autem deorū omnium, singuli singulorum
 sacerdotes, & respondendi iuris & confitendarum
 religionum facultatem adferunt. cumq; Vesta quasi
 focus urbis, ut Græco nomine est appellata: quod nos
 propè idem Græcum interpretatum nomen tenemus,
 conspecta sit: ei colendæ uirgines præsent: ut aduigi-
 letur facilius ad custodiam ignis: et sentiant mulieres
 in natura foeminarum omnium, Deum castitatem pa-
 ti. Quod sequitur uerò non solum ad religionem per-
 tinet: sed etiam ad ciuitatis statum: ut sine his qui sa-
 cris publicè præsent, religioni priuata satisfacere
 non possint. continet enim reip. consilio & authorita

DE LEGIBVS

te optimatum semper populum indigere. descriptioq;
 sacerdotum nullum iusta religionis genus prætermittit. nam sunt ad placandos deos alij constituti, qui sacris præsent solennibus: ad interpretanda alij prædicta uatum, neq; multorum ne esset infinitum, neq; ut ea ipsa, quæ suscepta publicè essent, quisquam extra collegium nosset. Maximum autem & præstantissimum in Republica ius est augurum: † cum est auctoritati coniunctum. neq; uerò hoc, qui sum ipse augur ita sentio: sed quia sic existimare nos est necesse. Quid enim maius est, si de iure querimus: quàm posse à summis imperijs, & summis potestatibus comitia tollere? concilia uel instituta dimittere? uel habita rescindere? quid grauius, quàm rem susceptam dirimi: si unus augur* aliter dixerit? quid magnificentius? quàm posse discernere, ut magistratu se abdicent consules? quid religiosius, quàm cum populo, cum plebe agendi ius, aut dare, aut non dare? quid? legem si non iure rogata est, tollere? ut etiam decreto collegij, ut Liuius consilio Philippi, consules & augures? nihil domi, nihil † foris per magistratus gestum, sine eorum auctoritate posse cuiquam probari? Atti. Agè iam ista uideo: fateorq; esse magna. sed est in collegio uestro inter Marcellum, & Appium optimos augures magna dissensio. nam eorum ego in libros incidi: cum alteri placeat auspicia ista ad utilitatem esse Reip. composita: alte-

† & cum auctoritate coniunctum.

* alium

† militiæ

LIBER SECVNDVS.

alteri disciplina uestra qua diuinare uideatur prorsus posse. hac tu de re quero quid sentias? M. Ego ne diuinationem quam Græci μαντικὴν appellant, esse censeo; & huius hanc ipsam partem, quæ est in auiibus cæterisq; signis disciplina nostræ, quod cum summos deos esse concedamus: eorumq; mente mundum regi, & eorundem benignitatem hominum consulere generi: & posse nobis signa rerum futurarum ostendere: nõ uideo cur diuinationem esse negem. Sunt autem ea quæ posui, ex quibus id, quod uolumus efficitur, et cogitur. iam uerò permultorum exemplorum & nostræ plena est Respublica, & omnia regna, omnesq; populi, cunctaq; gentes, augurum prædictis multa incredibiliter uera cecidisse: neq; enim Poletis, neq; Melampodis, neq; Mopsi, neq; Amphiarai, neq; Calchantis, neq; Heleni, tantũ nomen fuisset: neq; tot nationes id ad hoc tempus retinuisent Arabũ, Phrygum, Lycaonum, Cilicum, maximeq; Pisidarum: nisi uetustas ea certa esse docuisset. Nec uerò Romulus noster auspiciatõ urbem condidisset: neq; Accij Nauij nomen memoria floreret tam diu: nisi hi omnes multa ad ueritatem, admirabilia dixissent. Sed dubium non est, quin hæc disciplina & ars augurum euauerit iam, & uetustate, & negligentia. Itaq; neq; illi adsentior, qui hanc sciẽtiam negat unquam in nostro collegio fuisse: neq; illi, qui esse etiam nunc putat. Quæ mihi uidetur

apud maiores fuisse duplex: ut ad Reipublicæ tempus nonnunquam, ad agendi consilium sepiſſimè pertineret. At. Credo hercle ita eſſe: iſtiq; rationi potiſſimùm adſentior, ſed redde cætera. M. Reddam uerò, & ſi poterò, breui. Sequitur enim de iure belli: in quo & ſuſcipiendo, & gerendo, & deponendo, ius ut plurimùm ualet, & fides: horumq; ut publici interpretes eſſent, lège ſancimus. Iam de aruſpicum religione, de expiationibus, & procurationibus ſatis, ſuperq; in ipſa lège dictum puto. Atti. Adſentior: quoniam omnis hæc in religione uerſatur oratio. M. At uerò quod ſequitur quomodo aut tu adſentiarè, aut ego reprehendam ſanè quæro Tite. Atti. Quid tandem id eſt? M. De nocturnis ſacrificijs mulierum. Atti. Ego uerò adſentior: excepto præſertim in ipſa lège ſolenni ſacrificio ac publico. M. Quid ergo aget Iacchus, Eumolpideq; ueſtri, & auguſta illa myſteria, ſiquidem ſacra nocturna tollimus: non enim populo Romano, ſed omnibus bonis firmisq; populis lèges damus. Atti. Excipis credo illa, quibus ipſi initiati ſumus. Ego uerò excipiam, nam mihi cùm multa eximia diuinãq; uidentur Athenæ tuæ peperiffe: atque in uita hominum attuliſſe: tum nihil melius illis myſterijs, quibus ex agreſti immaniq; uita exculti ad humanitatè, & mitigati ſumus: initiãq; ut appellantur: ita re uera principia uitæ cognouimus: neque ſolùm cum leticia uiuendi

LIBER SECVNDVS.

uendi rationem accepimus: sed etiam cum spe meliore moriendi. Quid autem mihi displiceat, in nocturnis, poetæ indicant Comici. qua licentia Romæ data, quid nam egisset ille, qui in sacrificium cogitatum libidinem intulit: quò ne impudentiam quidem oculorum adijci fas fuit? Atti. Tu uerò istam Romæ legem rogato: nobis nostras ne ademeris. M. Ad nostra igitur reuertor: quibus profectò diligentissimè sanciedum est, ut mulierum famam multorum oculis lux clara custodiat: imitenturq; eo ritu Cereri, quo Romæ initiantur. Quo in genere seueritatem maiorum, Senatus uetus autoritas de bacchanalibus, & Consulum exercitu adhibito, quæstio animaduersioq; declarat. Atque omnia nocturna (ne nos duriores fortè uideamur) in media Græcia Dyagondas Thebanus lêge perpetua sustulit: nouos uerò deos, & in his colendis nocturnas peruigilationes, sic Aristophanes facetissimus poetæ ueteris comædiæ uexat: ut apud eum † Sabatius, & † Sabatius, quidam alij dij † peregrini iudicati, è ciuitate eijciuntur. Publicus autem sacerdos imprudentiam consilio expiatam metu liberet: audaciam in admittendis grinis religionibus fœdis damnet: atq; impiam iudicet. Iam ludi publici † cum sint cauea, circoq; diuisi, sint corporum certationes, cursu, & pugillatione, luctatione, sunt curriculisq; equorum, usq; ad certam uictoriam circo constitutis: cauea, cantu, uoce, ac fidibus, & tibijs:

D S cum

DE LEGIBVS.

dū modō ea moderata sunt, ut lēge præscribitur. Ad-
sentior enim Platoni, nihil tam facile in animos tenc-
ros, atq; molles influere, quàm uarios canendi sonos,
quorum dici uix potest quanta sit uis in utraq; par-
tem: namq; & incitat languentes, et † languēfacit ex-
citatos, & tum remittit animos, tum contrahit: ciuita-
tumq; hoc multarum in Græcia interfuit, antiquū uo-
cum † seruare modum: quarum mores lapsi ad molli-
ciem, pariter sunt immutati cum cantibus: aut hac dul-
cedine corruptelaq; deprauati, ut quidam putant: aut
cū seueritas eorum ob alia uicia cecidisset: tum fuit
in auribus animisq; mutatis, etiam huic mutationi lo-
cus. Quamobrem ille quidem sapientissimus Græcia
uir, longeq; doctissimus, ualdē hanc labē ueretur. Ne-
gat enim mutari posse musicas lēges, sine † mutatione
legum publicarum: † ego nec tam ualdē id timendum,
nec planē contemnendum puto. Illa quidem, quæ sole-
bant quondam † complecti, seueritate iucunda Liui-
anis, & Neuianis modis, nunc ut eadem exultent, cer-
uices oculosq; pariter cum modorum flexionibus tor-
queant. Grauiter olim ista uindicabat uetus illa Græ-
cia, longē prouidens, quàm sensim perniciēs illapsa ci-
uium animos, malis studijs, malisq; doctrinis repentē
totas ciuitates euerteret. Si quidem illa seuera Lace-
dæmon neruos iussit, quod plures quàm septem habe-
ret, in Timothei fidibus indē demi. Deinceps in lēge
est

† languē-
re facit
† conser-
uare

† immuta-
tione
† ego autē
† cōpleri,

LIBER SECVNDVS.

est, ut de ritibus patrijs, colantur optimi: de quo cùm consulerent Athenienses Apollinem Pythium, quas potissimum religiones tenerent: oraculum editum est, eas quæ essent in more maiorum: quò cùm iterum uenissent, maiorumq; morem dixissent sæpè esse mutatum: quæsuissentq; quem morem potissimum sequerentur è uarijs: respondit optimum & profectò ita est ut id habendum sit antiquissimum, & Deo proximum, quod sit optimum.

Stipem sustulimus, nisi eam quam † apud paucos † ad dies propriam Idææ matris excepimus. Implet enim superstitione animos, & exhaurit domos. Sacrilego pœna est: neq; ei soli, qui sacrum abstulerit, sed etiam i, qui sacro commendatum. quod & nunc multis fit in fanis. Alexander in Cilicia deposuisse apud Solem in delubro pecuniam dicitur: * & Atheniensis Clysternes Iunoni Samiæ ciuis egregius cū rebus timeret suis filiarum dotes credidit. Sed iam de periuris, de incestis nihil sanè hoc quidem loco disputandum est. Donis impij, ne placare audeant deos, Platonem audiant: qui uetat dubitare qua sit mente futurus Deus: cùm uir nemo bonus ab improbo se donari uelit. Diligentia uotorum satis in lège dicta est: ac uoti sponso qua obligamur Deo. Pœna uerò uiolate religionis iustam recusatationem non habet. Quid ego hìc sceleratorum utar exemplis? quorum sunt plena tragediæ: quæ ante

* & abum
dat aliàs

DE LEGIBVS

ante oculos sunt, ea potius attingantur. Et si hæc com memoratio uereor ne supra hominis fortunam esse ui deatur. tamen quoniam mihi sermo est apud deos, ni hil reticebo: † uelimq; hoc quod loquar dijs immorta libus gratum potius uideri, quam graue. Omnia au tem tum perditorum ciuium scelere discessu meo reli gionum iura polluta sunt: uexati nostri lares familia res: in eorum sedibus ex ædificatum templum licetia: pulsus à delubris, is qui illa seruarat. circûspicite hæc celeriter animo (nihil enim attinet quæquam nomina ri) qui sint rerum exitus consecuti. Nos, qui illum cus todem urbis omnibus ereptis nostris rebus, ac perdit is, uiolari ab impijs passi non sumus: eamq; ex nostra domo in ipsius patris domum detulimus: iudicia sena tus, Italiae, gætium deniq; omnium, conseruate petriæ consecuti sumus: quo quid accidere potuit homini præclarior? quorum scelere religiones prostratae, ad flictæq; sunt, partim ex illis distracti ac dissipati ia cent: qui uerò ex his & † omnium scelerum princi pes fuerunt: & præter ceteros in omni religione im pij, non solum uita cruciati, atq; dedecore, uerû etiam sepultura ac iustis exequijs caruerunt. Quæquid ista agnosco frater: & meritas dijs gratias ago. sed nimis sæpè secus aliquanto uidemus euadere. M. Non enim Quinte rectè existimamus, quæ poena diuina sit: † & opinionibus uulgi rapimur in errorem: nec uera cer nimus

† uolamq;

† horum

† nos

D E L E G I B V S

*
† sunt
† sunt

Color autem albus præcipuè decorus Deo est, cum in cæteris, tum maxime in textili. Tincta uerò absint: nisi à bellicis insignibus. Diuinißima autem dona aues † habent, & formæ ab uno pictore, uno absolute dic. itemq; cætera huius exempli dona † sunt. Hæc illi placent: sed ego cætera non tam restrictè præfinio, uel hominum uicijs, uel subsidijs temporum uictus. Terra cultum segniorem suspicor fore, si ad eam tuendam, ferroq; subijciendam, superstitionis aliquid accesserit. Atti. Habeo ista: nunc de sacris perpetuis, & de Manium iure restat. M. O miram memoriam Pomponi tuam: at mihi ista exciderant. Atti. Ita credo: sed tamen hòc magis eas res & memini, & expecto: quòd & ad pontificium ius, & ad ciuile pertinent. M. Vera & apertissima sunt istis de rebus & responsa & scripta multa: & ego in hoc omni sermone nostro quoadcunque lègis genus me disputatio nostra deduxerit: tractabo quoad potero, eius ipsius generis ius ciuile nostrum: sed ita, locus ipse ut notus sit, ex quo ducatur quæque res, & ars iuris: ut non difficile sit, quæcunque noua causa consultatio ue acciderit, eius tenere ius: cum scias à quo sit capite repetendum. Sed iureconsulti siue erroris obijciendi causa: quòd plura & difficiliora scire uideantur: siue quod similis ueri est, ignoratione docèdici nam non solum scire aliquid, artis est: sed quædam

ars

LIBER SECVNDVS.

ars etiam docendi) sepe quod positum est in una cognitione, id in infinita dispartitur: uelut in hoc ipso genere, quam magnum illud Scæuole faciunt, pontifices ambo, et ijdem iuris peritissimi. At, inquit Publij filius, ex patre audiui, pontificem neminem bonum esse, nisi qui ius ciuile cognosset. Totum ne? quid ita? quid enim ad pontificem de iure parietum, aut aquarum, aut ullo omnino? Ergo, quod cum religione coniunctum est: id autem quantulum est? de sacris credo, de uotis, de ferijs, de sepulchris, et si quid eiusmodi est. Cur igitur hæc tanta facimus, cum cetera perparua sint? De sacris autem (qui locus patet latius) hæc sit una sententia: ut conseruentur * semper: et deinceps familijs prodantur: et (ut in lege posui) * semper perpetua sint sacra. * Hæc posita, hæc iura pontificum, autoritate consecuta sunt: ut ne morte patris familiaris sacrorum memoria occideret: ijs essent ea adiuncta, ad quos eiusdem morte pecunia uenerit. Hoc uno posito, quod est ad cognitionem disciplinae satis innumerabilia nascuntur: quibus implentur iuriconsultorum libri: queruntur enim, qui adstringantur sacris, hæredum causa iustissima est. nulla est enim persona, quæ ad uicem eius, qui è uita emigrauerit, propius accedat. Deinde qui morte, testamento ue eius tantundem capiat, quantum omnes hæredes: id quoque ordinem, est enim ad id quod propositum est, adcommo-
datum

* semper
alijs desi-
deratur.

* His posi-
tis, hæc iu-
ra ponti-
ficum au-
toritate
consecuta
sunt:

DE LEGIBVS

datum. Tertio loco, si nemo sit hæres: is qui de bonis, quæ eius fuerint cum moritur † acceperit plurimum possidendo. Quarto, si nemo sit qui ullam rem cœperit, de creditoribus eius, qui plurimum seruet. Extrema illa persona est, ut is, qui ei, qui mortuus sit, pecuniam debuerit, neminiq; eam soluerit, perinde habeatur, quasi eam pecuniam cœperit. Hæc nos à Scæuola didicimus: non ita descripta sunt ab antiquis, nam illi quidem his uerbis docebant: tribus modis sacris adstringi, hereditate, aut si maiorem partem pecunie capiat: aut si maior pars pecunie legata est: aut si inde quidpiam cœperit. Sed Pontificem sequamur. Videtis igitur omnia pendere ex uno illo, quod pontifices pecuniam satis coniungi uolunt. Iisdemq; † ut deducantur serias & ceremonias adscribendas putant. Atq; etiam catur scri dant hoc Scæuolæ, quod est partitio: ut, si in testamento non eo † deducta, scripta non sint: ipsiq; minus cœperint, sit. quàm omnibus hæredibus relinquatur, sacris ne alligatas qui gentur. In donatione hoc ijdem secus interpretantur: non intel- & quod pater familiâs in eius donatione, qui in ipsius ligat, si ad potestate esset, approbavit, ratum est. quod eo inscio caput refe factum est, si id is non approbat, ratum non est. His rat, per se propositis quæstiuncule multæ nascuntur: † quas qui ipse facîle intelligat, non si ad caput referat, per se ipse perspiciat. Veluti si minus quis cœpisset, ne sacris alligaretur: ac post de eius hæredibus aliquis exegisset pro sua

LIBER SECVNDVS.

sua parte id, quod ab eo cuius ipse heres esset, præ-
 termissum fuisset, ea que pecunia non minor esset facta
 cum superiore exactioe, quam heredibus omnibus
 esset relicta: qui eam pecuniam exegisset, solum,
 sine cohæredibus sacris alligari. Quinetiam
 cauent, ut cui plus legatum sit, quam sine religio-
 ne capere liceat: is per as, & libram hæredem te-
 stamenti soluat: propterea quod eo loco res est, ita
 soluta hæreditate, quasi ea pecunia legata non esset.

Hoc ego loco, multis que alijs quæro à uobis Scæ-
 uole pontifices maximi, & homines meo quidem iu-
 dicio acutissimi, quid sit quod ad ius pontificium ci-
 uile appetatis, ciuile enim iuris scientia pontifi-
 cium quodam modo tollitis. nam sacra cum pecunia
 pontificum autoritate nulla lège coniuncta sunt.
 itaque usibus tantummodo pontificis esset: si pon-
 tificialis maneret autoritas. sed quod idem iuris ci-
 uilis, est spernitis: ac scientia illa eluditis. Placuit
 sed quod P. Scæuole, & Coruncano pontificibus maximis,
 idè iuris idem que cæteris, qui tantundem caperet,
 quantum ciuile omnes hæredes, sacris alligari.
 Habeo ius pontificis estis periculum: quid huc
 accessit ex iure ciuili: partitionis caput, scriptum
 cautè, ut centum numi deducerentur. In hac sci-
 entia illa illius uenta est ratio, cur pecunia sacrorum
 molestia liberaretur. Quod si hoc qui testamentum
 faciebat, admonet iuriconsultus hic qui noluisse-
 t noluisse-

E dem

DE LEGIBVS

idem ipse Mutius pontifex idem, ut minus capiat, quam omnibus heredibus relinquatur. Super dicebāt quidquid cepisset, adstringi. Rursus sacris liberantur. Hoc uerò nihil ad pontificium ius, & è medio est iure ciuili: ut per *as*, & libram heredem testamenti soluam: eodem loco res sit, quasi ea pecunia legata non esset, si is cui legatum est, stipulatus est id ipsum, quod legatum est: ut ea pecunia ex stipulatione debeat: sitq; ea

Pleraq; desunt.

non doctum hominem sanè, cuius fuit Accius per familiaris: sed mensem credo extremum anni, ut ueteres Februarium, sic hic Decembrem sequebatur. Hostia autem maxima parentare, pietati esse adiunctum putabat. Iam tanta religio est sepulchrorum, ut extra sacra, & gentem, inferri fas negent esse: id' que apud maiores nostros Torquatus in gente Popilia iudicauit. Nec uerò tam Denicales quæ à nec appellatæ sunt, † qua residunt mortui, quam ceterorum celestium quieti dies, ferie nominarentur: nisi maiores, eos qui ex hac uita migrassent, in deorum numero esse uoluissent. eas in eos dies conferre ius, ut nec ipsius, neque publicæ ferie sint: tota' que huius iuris compositio pontificalis magnam religionem ceremoniamq; declarat. neque necesse est edisseri à nobis, qua finis funestæ familiæ: quod genus
sacri-

† qui re-
sidentur

LIBER SECVNDVS.

sacrificij lare ueruecibus fiat: quemadmodum os re-
iectum terræ obtegatur: quæ que in porca confra-
ctâ iura sint: quo tempore incipiat sepulchrum esse:
& religione teneatur. At mihi quidem antiquissi-
mum sepulture genus id fuisse uidetur, quo apud
Xenophontem Cyrus utitur. redditur enim terræ
corpus: & ita locatum, ac situm, quasi operimento
matris obducitur. eodem que ritu in eo sepulchro,
quod procul ad fontis aras, regem nostrum Numam
conditum accepimus, gentemq; Corneliam usque ad
memoriam nostram, hac sepultura scimus esse † hu-
matam. C. Marij sitas reliquias apud Anienem dissi-
pari iussit Sylla uictor, acerbioe odio incitatus,
quàm si tam sapiens fuisset, quàm sicut uehemens.
quod haud scio an timens suo corpore posset ac-
cidere, primus è patricijs Cornelijs igni uoluit cre-
mari. declarat enim Ennius de Africano:

Hic est ille situs

Verè: nam siti dicuntur ij qui conditi sunt: nec tamen
eorum ante sepulchrum est quàm iusta facta, & cor-
pus incensum est: & quod nunc communiter in omni-
bus sepultis penitus humati dicantur: id erat pro-
prium tum in ijs, quos humus iniecta contegeret:
eum que morem ius Pontificale confirmat. nam pri-
usquam int̄ eos iniecta gleba est: locus ille ubi cre-
matum est corpus, nihil habet religionis iniecta gleba

† os
B 2 tumulis

Human

DE LEGIBVS

† tū & il- tumulis, & humatus est, & sepulchrum uocatur: ac
 lis huma- tum denique multa religiosa iura complectitur. Itaq;
 tus est, in eo qui in naui necatum, deinde in mare proiectus
 esset, decreuit P. Mutius familiam puram, quod os
 supra terram non extaret porcam heredi esset. con-
 trā censet habendas triduum ferias, & porco foemina
 piaculum dare. si in mari mortuus esset: eadem præter
 piaculum & ferias. Atti. Video quæ sint in pon-
 tificio iure. Sed quæro quid'nam sit in legibus. M.
 Pauca sanè Tite, &, uti arbitror, non ignota uo-
 bis. sed ea non tam ad religionem spectant, quam ad
 ius sepulchrorum. Hominem mortuum inquit lex
 in duodecim tabulis, in urbe ne sepelito, ne ue urito.
 credo uel propter ignis periculum. quod autem

† Quid, addit ne ue urito: indicat non qui uratur sepeliri, sed
 qui in ur- qui humetur. At. † Quid? qui post duodecim in urbe
 be sepulti sepulti sunt? M. Claros uiros credo Tite fuisse: aut
 sunt clari eos, quibus hoc ante. hanc legē uirtutis causa tributū
 uiris? M. est: ut Publicolæ, ut Tuberto: quod eorū posteri iure
 Credo, Ti tenuerunt: aut eos, si qui hoc, ut C. Fabricius uirtute,
 fuisse, tis causa † consecuti sunt. Sed in urbe sepeliri lex ue-
 aut, eos, tat. sic decretum à pontificum collegio, non esse ius in
 † soluti loco publico fieri sepulchrum. nostis extra portam
 legib. cō- Collinam ædem honoris: & aram in eo loco fuisse me-
 secuti sūt moriæ proditum est: ad eam cum lamina esset inuen-
 † Lamina ta, & in ea scriptum: † DOMINA HONO-

RIS:

LIBER SECVNDVS.

RIS: ea causa fuit adis huius dedicandæ. sed cum multa in eo loco sepulchra fuissent, exarata sunt. statuit enim collegium locum publicum non potuisse priuata religione obligari. iam cætera in duodecim, minuendi sunt sumptus, lamentationes que funeris, translata de Solonis ferè legibus: **HOC PLVS,** inquit, **NE FACITO ROGVM, ASCIA NE POLITO.** nostis quæ sequuntur. Discebamus enim pueri duodecim, ut carmen necessarium: quas iam nemo discit. Extenuato igitur sumptu tribus ricinijs, & uinculis purpure, & decem tibicinibus, tollit etiam lamentationem † **MV † mulier**
LIERES GENAS NE † RADVNTO: † carpito:
NEVE LESSVM FVNTERIS ERGO † habeto:
† HABENTO. Hoc ueteres interpretes, Sextus Elius, L. Acilius non satis se intelligere dixerunt: sed suspicari uestimenti aliquod genus funebri. L. Elius lessum quasi lugubrem euulationem, ut uox ipsa significat, quod eò magis iudico uerum esse, quia lex Solonis id ipsum uetat. Hæc laudabilia & locupletibus ferè cum plebe communia, quod quidem maxime è natura est: tolli fortune discrimen in morte. Cætera item funebria, quibus luctus augetur, duodecim sustulerunt, **HOMINI,** inquit, **MORTVO NE OSSA LEGITO, QVO POST FVNVS FACIAT.** exceptit bellicam

E 3 pere-

DE LEGIBVS

peregrinamq; mortem. Hæc præterea sunt in legibus de unctura: quæ seruilis unctura tollitur: omnisq; circumpotatio, quæ & res tolluntur: neque tolerantur, nisi fuissent. ne sumptuosa † resperione longæ coronæ, nec acerræ prætereaantur. Illa iam significatio est, laudis ornamenta ad mortuos pertinere: quod coronam uirtute partam, & ei qui peperisset, & eius parenti sine fraude esse lex impositam iubet. Credo quod erat factitatum, ut uni plura fierent, lectiq; plures sternerentur. id quoque ne fieret lège † sanctum est. qua in lège cum esset, **NE VE AVRVM**
 Vide hoc **ADDITO**, quàm humanè excipiat. Altera lex loco exemplar **PARISIANUM** præcipit, altera lex uetat. ut cui auro dentes uincti essent, statim cum illo sepeliretur: & se fraudi esto: & simul illud uidetote aliud habitum esse sepeliretur are. Dæ sunt præterea lèges de sepulchris: quarum altera priuatorum ædificijs, altera ipsis sepulchris cauet. nam quòd rogum bustum uè nouum uetat propius sexaginta pedes adijci edes alienas inuito domino, incendium ueretur acerbum. Quod autem Heroum, id est, uestibulum sepulchri, bustum uè usucapi uetat: tuetur ius sepulchrorum. Hæc habemus in duodecim sanè secundùm naturam: quæ norma lègis est. reliqua sunt in more: funus ut † inducatur: si quid ludorum domusq; funeris utatur accenso, atque licitoribus: honoratorum uirorum laudes in con-
 cione

† indicatur

DE LEGIBVS

bis nostri decemviri in decimam tabulam coniecerūt. nam de tribus ricinijs, & pleraque illa Solonis sunt. de lamentis uerò expressa uerbis sunt: **MVLIERES GENAS NE RADVNTO: NE VE LESSVM FVNERIS ERGO HABENTO.** De sepulchris autem nihil est apud Solonem amplius, quàm ne quis ea deleat, ne ue alienum inferat: pœnaq; est, **SI QVIS BVSTVM (NAM ID PVTO APPELLARI TYM BON) AVT MONVMENTVM,** inquit, **AVT COLVMNAM VIOLARIT, DEIECERIT, FREGERIT.** Sed post aliquanto propter has amplitudines sepulchrorum, quas in Ceramico uidemus, lege sanctum est, ne quis sepulchrum faceret operiosius, quàm quod decem homines effecerint triduo. Neque id opere tetorio exornari: nec hermas hos quos uocant, licebat imponi: nec de mortui laude nisi in publicis sepulturis, nec ab alio nisi qui publicè ad eam rem constitutus esset, dici licebat. Sublata etiam erat celebritas uirorum & mulierum: quò lamentatio minueretur. Habet enim luctum concursus hominū. quocirca Pittacus omninò accedere quenquam uetat in funus aliorum. Sed ait rursus idem Demetrius increbuisse eam funerum, sepulchrorumq; magnificentiam: que nunc ferè Romæ est. quam consuetudinem

LIBER SECVNDVS.

nem lege minuit ipse: fuit enim hic uir, ut scitis, non solum eruditissimus, sed & ciuis e Republica maxime, tuenda que ciuitatis peritissimus. Iste igitur sumptus minuit non solum poena, sed etiam tempore: ante lucem enim iussit esse ferri. Sepulchris autem nouis finiuit modum, nam super terrae tumulum noluit quid statui, nisi columellam tribus cubitis ne altio rem: aut mensam, aut labellum. Et huic procuratori certum magistratum praefecerat. Haec igitur Athenienses tui, sed uideamus Platonem, qui iusta funerum reijcit ad interpretes religionum: quem nos morem tenemus, de sepulchris autem dicit haec, Vetat ex agro culto, eo ue qui coli possit, ullam partem sumi sepulchro: sed quae natura agri tantummodo efficere possit, ut mortuorum corpora sine detrimento uiuorum recipiat, ea potissimum ut compleatur. quae autem terra fruges ferre, & ut mater cibos suppeditare possit, eam nequis nobis minuat, ne ue uiuus, ne ue mortuus. Extrui autem uetat sepulchrum altius, quam quod quinq; diebus absoluerint: nec e lapide excitari plus, nec imponi, quam quod capiat laudem mortui incissam, ne plus quatuor heroicis uersibus: quos longos appellat Ennius. Habemus igitur huius quoque auctoritatem summi uiri de sepulchris: a quo iterum funerum sumptus praefinitur ex censibus a minimis quinque, usque ad minam. Deinceps dicit eadem

E S illa

DE LEGIBVS

illa de immortalitate animorum, & reliqua post mortem tranquillitate bonorum, pœnis impiorum. Habentis igitur explicatum omnem (ut arbitror) religionis locum. Q. Nos uerò frater, & copiose quidem: sed perge ad cætera. M. Pergam equidem: & quoniam libitum est uobis, me ad hæc impellere: hodierno sermone conficiam spero: hoc præsertim die. uideo enim Platonem idem fecisse, omnemq; orationem eius de legibus peroratam esse uno æstiuo die. sic igitur faciam, & dicam de magistratibus. id est enim profectio, quod constituta religione, Rempubicam contineat maximè. Atti. Tu uerò dic, & istam rationem quam cepisti, tene.

M. T. CICERONIS

De Legibus liber tertius.
Præfatio.

M A R C V S.

EQV AR igitur, ut institui, diuinum illum uirum: quem quadam admiratione commotus, sæpius fortasse laudo, quàm necesse est. Atti. Platonem uidelicet dicis? M. Istum ipsum Attice. Atti. Tu uerò cum nec nimis ualdè unquam,

ncc

LIBER TERTIVS.

nec nimis sepe laudaueris: nam hoc mihi etiam nostri illi, qui neminem nisi suum laudari uolunt, concedunt: ut cum arbitrato meo diligam. M. Bene hercle faciunt: quid enim est elegantia tua dignius, cuius uita & oratio consecuta mihi uideatur *difficillimam* illam societatem grauitatis cum humanitate? Atti. Senē gaudeo quod te interpellauī: quandoquidem tam praeclarum mihi dedisti iudicij tui testimonium: sed perge ut coeperas. M. Laudemus igitur prius legem ipsam ueris & proprijs generis sui laudibus. Atti. Sane quidem: sicut de religionum lege fecisti. M. Videtis igitur, magistratus hanc esse uim, ut praescribatq; recta, & utilia, & coniuncta cum legibus, ut enim magistratibus leges, ita populo praesunt magistratus: uereq; dici potest magistratum legem esse loquentem: legem autem mutum magistratum. Nihil porro tam aptum est ad ius, conditionemq; naturae (quod cum dico legem, à me dici nihil aliud intelligi uolo) quam imperium: sine quo nec domus ulla, nec ciuitas, nec gens, nec hominum uniuersum genus stare, nec rerum natura omnis, nec ipse mundus potest. nam & hic Deo pareat: & huic obediunt maria terraeq;: & hominum uita iusis supremæ legis obtemperat. Atque ut ad ceteriora ueniam, & notiora nobis: omnes antiquæ gentes regibus quondam paruerunt. Quod genus imperij primum ad homines

iusti-

difficill.
7/8 siglas
grauit.

DE LEGIBVS

iustissimos, & sapientissimos deferebatur; idq; in re-
publica nostra maximè ualuit: quoad ei regalis pote-
stas præfuit. Deinde etiam deinceps posteris prode-
batur: quod & in his etiam qui nunc regnant manet.
Quibus autem regia potestas non placuit: non ij ne-
mini, sed non semper uni parère uoluerunt. Nos au-
tem quoniam lèges damus liberis populis, quæ que
~~de optima republica sentiremus, in sex libris antè di-~~
ximus: ad commodabimus hoc tempore lèges ad illum
quem probamus, ciuitatis statum. Magistratibus igitur
opus est: sine quorum prudentia ac diligentia esse
ciuitas non potest: quorumq; descriptione omnis rei-
publice moderatio continetur. Neque solum ijs præ-
scribendus est imperandi, sed etiam ciuibus obtem-
perandi modus. Nam & qui bene imperat, paruerit
aliquando necesse est: & qui modestè pareat, uidetur
qui aliquando imperet dignus esse. Itaque oportet &
eum qui pareat, sperare se aliquo tempore imperatu-
rum: & illum qui imperat, cogitare breui tempore
sibi esse parendum. Nec uerò solum ut obtemperent,
obediantq; magistratibus, sed etiam ut eos colant,
diligant que, præscribimus: ut Charondas in suis
facit legibus. Noster uerò Plato Titanum è ge-
nere statuit eos, qui ut illi cœlestibus, sic hi aduer-
sentur magistratibus. Quæ cum ita sint, ad ipsas
iam lèges ueniamus si placet. Atti. Mihi uerò &
istud

in lib.
de leg.

LIBER TERTIVS.

istud, & ordo iste rerum placet.

*M. Iusta imperia sunt: ijsq; ciues
modeste, ac sine recusatione parento.*

*Magistratus nec obedientem, &
noxium ciuem multa, uinculis, uerbe-
ribusue coërcento: ni par, maiorue po-
testas, populisue prohibescit: ad quos
prouocatio esto.*

*Cum magistratus iudicasset, inter
rogassetue, per populum multa poe-
nae certatio esto.*

Corrup-
te aliàs le-
gitur: Ma-
iores ma-
gistratus
partiti iu-
ris plures
in praelia
sunt.

*Militiae ab eo, qui imperabit, pro-
uocatio ne esto: quodq; is qui bellum
geret imperasset, ius ratumq; esto.*

† *Minores magistratus periti iu-
ris plures in praelia sunt.*

† *Borū q
Tribuni
sunt, da-
mi publi-
cā pecuni-
am custo-
diunt.*

*Militiae quibus iussi erunt impe-
ranto: teorūq; tribuni sunt.*

*Domi pecuniam publicam custo-
diunt.*

DE LEGIBVS

diunto.

Vincula fontium seruantō: capita
lia uindicanō: aēs, argentum, aurūm ue
publicē signanō.

Lites contractas iudicanō.

Quodcunq; senatus creuerit, a
guntō.

Suntōq; ædiles curatores urbis,
annonæ, ludorumq; solennium: ollisq;
ad honoris amplioris gradum, is pri
mus ad sensus esto.

Censores populi, æuitatis, soboles,
familias, pecuniasq; censento.

Urbis templarū, aquas, æras
rium, uectigalia tuento.

Populiq; partes in tribus distri
buunto.

Ex in pecunias æuitatis ordines
partuunto.

Equi

LIBER TERTIVS.

Equitum, peditumq; prolem descri-
bunto.

Cœlibes esse prohibento.

Mores populi regunto.

Probrum in senatu ne relinquitto.

Bini sunt: magistratum quinquen-
nium habento.

Reliqui magistratus annui sunt:
caq; potestas semper esto.

Iuris disceptator, qui priuata iudi-
cet, iudicariue iubeat, prætor esto: is
iuris civilis custos esto.

† Huic potestati parento: quotcun-
que senatus creuerit, populisue iusse-
rit, tot sunt.

† huic po-
testate pa-
ri quotcū-
que sena-
tus creue-
rit, popu-
lus'ue ius-
serit, tot
sunt.

Regio imperio duo sunt: vq; præ-
eundo, iudicando, consulendo, præto-
res, iudices, consules appellanto.

Militia summum ius habento.

Nemi-

DE LEGIBVS

Nemini parento: ollis salus populi
suprema lex esto.

Eundem magistratum ni interfue-
rint decem anni, ne quis capito.

Aequitatem annali lege seruant.

Ast si quando duellum grauius,
discordiae ciuium, estunto ne amplius
sex menses, si senatus creuerit, idem
iuris quod duo consules tenent: isq;
aue sinistra dictus, populi magister
esto.

† equite † Aequitatem quicumq; regat ha-
beto, pari iure cum eo quicumque erit
iuris disceptator.

Ast quando consulis est, magistra-
tusue populi, reliqui magistratus ne
sunto.

† comita- se produnt, qui † comitijs creare cono-
sules

LIBER TERTIVS.

sules rite possint.

Imperia, potestates, legationes
cum senatus creuerit, populusue iusserit,
ex urbe exeunto.

Duella iusta iuste gerunto: socijs
parcunto.

Se, & seruos continento: populi
sui gloriam augento: domum cum lau-
de redeunto: rei suæ ergo ne quis le-
gatus esto.

Plebes, quos pro se contra uim
auxilij ergo decem creasset, tribuni
sunto.

Quodq; ij prohibescint, quodq; ple-
bem rogassint, ratum esto: sanctiq; sun-
to: neue plebem orbam tribunis relin-
quunto.

Omnes magistratus auspiciū, ius
diciūq; habēto: exq; ijs senatus esto.

F
cius

DE LEGIBVS

eius decreta rata sunt.

At ni potestas par maiorūe prohibesset S. C. præscripta seruantur.

Is ordo uicio uacato: cæteris specimen esto.

Creatio magistratuum, iudicia, populi iussa, uetita, cum sciscitentur suffragia optimatibus nota, plebi libera sunt.

At si quid erit, quod extra magistratus quo ærario ex usu sit qui coercet, populus creato, eiq; ius coercendi dato.

Cum populo patribusq; agendi ius esto consuli, prætori, magistro populi, equitumq; , eiq; quem produnt patres consulum rogatorum ergo: tribunisq;, quos sibi plebs rogassit ius esto cum patribus

LIBER TERTIVS.

tribus agendi idem ad plebem, quod
censuerint, ferunt.

Quæ cum populo, quæ cum patri-
bus agentur, modica sunt.

Senatori qui nec aderit, aut cau-
sa, aut culpa esto.

Causas populi teneto.

Vis in populo abesto: par maiôru
potestas plus ualet. Ast qui turbasti
tur in agendo, fraus [†] authoris esto: in- [†] actoris
tercessor rei malæ salutaris ciuis esto.

Qui agent auspicia seruant.

Auguri publico parento.

Promulgata, proposita, in arario
cognita, agunt.

Nec plus quàm de singulis rebus se-
mel consulunt.

Rem populum docento.

Doceri à magistratibus priuatisq;

F 2 pati

patiunt.

Privilegia ne irrogant de capite
civis, nisi per maximum comitatum: o-
losq; quos censores in partibus populi
locassint, ne ferunt.

Vim ne faciunt, donum ne capiun-
to: ne ue dant, ne ue petenda, ne ue ge-
renda, ne ue gesta potestate.

Quod quis earum rerum migras-
sit, noxiæ pœna par esto.

Censoris fide legem custodiunt.

Privata ad eos acta referunt,
nec eo magis lege liberi sunt.

Lex recitata est. discite rem, & tabellam iubebo da-
ri. Q. Quam breui frater in conspectu posita
est à te omnium magistratum descriptio: sed est pe-
ne nostræ civitatis. & si à te paululum adlatum est
noui. M. Rectissime Quinte animadvertis: hæc
est enim, quam Scipio laudat in libris: & quam
maximè probat temperationes Reipublicæ. quæ effi-
ci non

LIBER TERTIVS.

ei non potuisset: nisi tali descriptione magistratuum.
 Nam sic habetote, magistratibus, ijs que qui presunt,
 contineri Rempublicam: & ex eorum compositione,
 quod cuiusque Reipublicæ genus sit, intelligi. Que
 res cum sapientissimè, moderatissimeq; constituta
 esset à maioribus nostris: nihil habui sanè, non modò
 multum quod putarem novandum in legibus. Atti.
 Reddes igitur nobis, ut in religionis lège fecisti ad-
 monitu, & rogatu meo: sic de magistratibus, ut di-
 sputes, quibus de causis maximè placeat ista descri-
 ptio. M. Faciam Attice ut uis: & locum istum to-
 tum, ut à doctissimis Græciæ quæsitum, & disputa-
 tum est, explicabo: & ut institui nostra iura attin-
 gam. Atti. Istud maximè expecto differendi ge-
 nus. M. Atqui pleraque sunt dicta in illis libris,
 quod faciendum fuit, cum de optima Republica que-
 reretur. sed huius loci de magistratibus sunt propria
 quedam, à Theophrasto primùm, deinde à Dione
 Stoico quæsitâ subtiliùs. Atti. Ain tandem? etiam à
 Stoicis ista tractata sunt? M. Non sanè, nisi ab eo,
 quem modò nominavi: & postea à magno homine,
 & in primis erudito, Panætio. nam ueteres uerbote-
 nus, acutè illi quidem, sed non adhuc usum popula-
 rem, atque ciuilem, de Republica differebant. Ab
 hac familia magis ista manarunt Platone princepe:
 post Aristoteles illustrauit omnem hunc ciuilem in di-

DE LEGIBVS

sputando locum: Heraclitesq; Ponticus profectus ab eodem Platone. Theophrastus uerò institutus ab Aristotele abundauit, ut scitis, in eo genere rerum: ab eodemq; Aristotele doctus Dicearchus, huic rationi studioq; non defuit. post à Theophrasto Phalereus ille Demetrius, de quo feci supra mentionem, mirabiliter doctrinam ex umbraculis eruditorum, oetiq;, non modò in solem, atque puluerem, sed in ipsam ascri-men, aciemq; † perduxit. nam & mediocriter doctos, magnos in Republica uiros, & doctos homines non minus in Republica uersatos, multos comme morare possumus. qui uerò utraque re excelleret, ut & doctrinae studijs, & regenda ciuitate princeps esset, quis facile præter hunc inueniri potest? Atti. Puto posse: & quidem aliquem de tribus nobis. sed perge ut coeperas. M. Quæsitum igitur ab illis est, placeret'ne unum in ciuitate esse magistratum, cui reliqui parerent: quod exactis regibus intelligo placuisse nostris maioribus. Sed quoniam regale ciuitatis genus probatum quondam, postea non tam regni, quàm régis uicijs repudiatum est: nomen tantum uidebitur régis repudiatum, res manebit: si unus omnibus reliquis magistratibus imperabit. Quare nec Ephori Lacedemone sine causa à Theopompo oppositi regibus, nec apud nos consulibus tribuni. Nam illud quidem ipsum quod in iure positum est, habet con-

† produxit.

LIBER TERTIVS.

consul: ut ei reliqui magistratus omnes pareant, excepto Tribuno, qui post extitit: ne quod fuerat, esset. hoc enim primum minuit consulare ius: quod extitit ipse, qui in eo non teneretur: deinde, quod attulit auxilium reliquis non modo magistratibus, sed etiam priuatis, Consuli non parentibus. Qu. Magnum dicit malum: nam ista potestate nata, grauitas optimatum cecidit: conualuitq; ius multitudinis. M. Non est ita Quinte. non enim ius illud solum superbius populo, sed uiolentius uideri necesse erat: quo posteaquam modica & sapiens temperatio accessit, conuersa lex in omnes est.

Multa desunt.

DOMVM CVM LAVDE REDEVNTO. Nihil enim præter laudem bonis, atque innocentibus, neque ex hostibus, neque à socijs reportandum. iam illud apertum profectò est, nihil esse turpius, quàm quenquam legari nisi Reipublicæ causa. Omitto quemadmodum isti se gerant, atque gesserint, qui legatione hereditates, aut syngraphas suas persequuntur. in hominibus est hoc fortassè uicium. † pro-
Sed quero quid reipsa sit turpius, quàm sine † pro-
uocatione senator, legatus sine mādatis, sine ullo Reipublicæ munere? Quod quidem genus legationis ego consul, quanquam ad commodum Senatus pertinere

F 4 uide-

DE LEGIBVS

uideatur, tamen approbante senatu frequentissimo, ni
 si mihi leuissimus tribunus pleb. intercessisset, sustu-
 lissim. tamen minui tempus: & quod erat infinitum,
 annum feci. ita turpitude manet, diuturnitate subla-
 ta. Sed iam, si placet, de prouincijs discedatur: in ur-
 bemq; redeatur. Atti. Nobis uerò placet. sed ijs qui in
 prouincijs sunt, minimè placet. M. At uerò Tite si pa-
 reant his legibus, nihil erit his urbe, nihil domo sua
 dulcius, nec laboriosius, molestiusq; prouincia. Sed
 sequitur lex, quæ sancit eam tribunorum plebis po-
 testatem, quæ in Republica nostra, de qua differi ni-
 hil necesse est. Qu. At me hercle ego frater quero
 de ista potestate quid sentias. nam mihi quidem pesti-
 fera uidetur: quippe quæ in seditione, et ad seditionem
 nata sit: cuius proprium ortum si recordari uolumus:
 inter arma ciuū & occupatis, & obsessis urbis locis
 procreatum uidemus. deinde cū esset citò legatus,
 tanq̄ ex XII tabulis, insignis ad deformitatem puer
 breui tempore nescio quo pacto creatus: multoq; te-
 trior, & foedior natus est. Quem enim ille non edidit,
 qui primū ut impio dignum fuit, patribus omnem
 honorem eripuit: omnia infima summis paria fecit,
 turbauit, miscuit: cū adfixisset principum grauita-
 tem, nunquam tamen conqueiuit. Atque ut Cn. Fla-
 minium, atque ea quæ prisca uidentur, propter uetu-
 statem relinquam, quid iuris bonis uiris T. Gracchi
 tribu-

LIBER TERTIVS.

tribunatus reliquit: & si quinquennio antè, Decium
 Brutum, & Publium Scipionem Consules (quos, &
 quantos uiros?) homo omnium infimus, & sordidissi-
 mus trib. pleb. P. Curiatius ad uincula coniecit: quod
 antè factum non erat. C. uerò Gracchus ruinis, et emis-
 sitis, quos ipse se proiecisse in forum dixit: quibus di-
 gladiarentur inter se ciues, non ne omnem Reipu-
 blicæ statum permutauit: quid iam de Saturnini sup-
 plicio reliquisq; dicam: quos ne depellere quidem à se
 sine ferro potuit Respublica: cur autem aut uetera,
 aut aliena proferamus potius, quàm et nostra, et recen-
 tia? Quis unquam tam audax, tam inimicus nobis fu-
 isset, ut cogitaret uni de statu nostro labefactando: ni-
 mucronem aliquè tribunitium exacuisset in nos? Què
 cum homines scelerati, ac perditii non modò ulla in do-
 mo, sed ne ulla in gente reperirent gentes sibi in tene-
 bris Reip. perturbandas putauerunt, quod nobis quidè
 egregium, & ad immortalitatè memoriæ gloriosum,
 neminem in nos mercede ulla potuisse tribunū reperi-
 ri, nisi cui nec esse quidè licuisset tribuno. Sed ille quas
 strages edidit: eas uidelicet, quas sine ratione, ac sine
 ulla spe bona, furor edere potuit impure beluæ multo-
 rum inflamatus furoribus. Quamobrem ista quidè re
 uehemèter Syllā probo, qui tribunis pleb. sua lège in-
 iuriæ faciendæ potestatè ademerit: auxilium ferèdi re-
 liquerit: Pōpciumq; nostrū cæteris rebus omnibus sem-

F S per

DE LEGIBVS.

per amplissimis summisq; effero laudibus: de tribunia potestate taceo: nec enim reprehendere libet, nec laudare possum. **M.** Vicia quidem tribunatus præclare Quinte perspicis. sed est iniqua in omni re accusanda, prætermisiss bonis, malorum enumeratio, uiciorumq; selectio: nam isto quidem modo uel consulatus uituperabilis est: si consulum, quos enumerare nolo, peccata collegeris. Ego enim fateor in ipsa ista potestate inesse quiddam mali. sed bonum quod est questum in ea sine isto malo non haberemus. Nimia potestas est tribunorum plebis, quis negat? sed uis populi multò senior, multoq; uehementior, quæ ducem quòd habet, interdum lenior est: quam si nullum haberet. dux enim suo periculo progredi cogitat. populi impetus periculi rationem sui non habet. at aliquando † incenditur: & quidem sæpè sedatur. quod enim est tam desperatum collegium, in quo nemo è decem sana mente sit? Quin per ipsum Tiberrium Gracchum non solum uetitus, sed etiam sublatus intercessor fuerat. Quid enim illum aliud perculit, nisi quòd potestatem intercedendi collegæ abrogauit? sed tu sapientiam maiorū in hoc uide, concessa plebi à patribus ista potestate arma ceciderunt: restincta seditio est: inuentum est temperamentum: quo tenuiores cum principibus æquari se putarint. in quo uno fuit ciuitatis salus. At duo Gracchi fuerunt, & præter

† intenditur:

LIBER TERTIVS.

ter eos, quamuis enumeres multos licet: cum denique crearentur, nullos in omni memoria reperies perniciosos tribunos † leues & non † bonos fortasse plures. Inuidia quidem summus ordo caret: plebs de suo iure periculosas contentiones nullas facit. quamobrem aut exigendi reſes non fuerunt: aut plebi re, non uerbo danda libertas. quæ tamen sic data est, ut multis præclarissimis addiceretur, ut authoritati principum cederet. Nostra autem causa quæ optime & dulcissime frater incidit in tribunitiam potestatem: nihil habuit contentionis cum tribunatu. non enim plebs incitata nostris rebus inuidit: sed uincula soluta sunt: & seruitia incitata, adiuncto terrore etiam militari. neque nobis cum illa tum peste certamen fuit: sed cum grauiſſimo Reipub. tempore: cui si non cessissem, non diuturnum beneficij mei patria fructum tulisset. Atque hoc rei exitus indicauit. quis enim non modò liber, sed etiam seruus, libertate dignus fuit, cui nostra salus chara non esset? Quòd si is casus fuisset rerum, quas pro salute Reipublicæ gessimus, ut non omnibus gratus esset: & si in nos multitudinis uis furentis inflammata inuidia pepulisset tribunitia: quis in me populum sicut Gracchus in Lenatem, Saturninus in Metellum incitasset? ferremus ô Quinte frater, consolarenturq; nos non tam philosophi, qui Athenis fuerunt, & qui hoc facere debent,

quàm

† leues
etiam nũc
† boues
fortasse
plures.

DE LEGIBVS

quàm clarissimi uiri, qui illa urbe pulsi carere ingra-
 ta ciuitate, quàm manere in improba maluerunt
 Pompeium uerò quòd una ista in re non ualde pro-
 bas: uix satis mihi illud uideris attendere: non solùm
 ei quod esset optimum uidendum fuisse, sed etiam
 quid necessarium. sensit enim deleri non posse huic
 ciuitati illam potestatem. quippè quam tantoperè po-
 pulus noster ignotam expetisset: qui posset carere co-
 gnita? Sapientis autem ciuis fuit, causam nec perni-
 ciosam, & ita popularem, ut non posset obsisti perni-
 ciosè, populari ciui non relinquere. Scis solere fra-
 ter in huiusmodi sermone, ut transiri alio possit, ad
 modum dici. *Qu.* Prorsus ita est: haud equidem
 adsentior: tu tamen ad reliqua pergas uelim. *M.*
Perseueras tu quidem, & in tua uetere sententia per-
manes. Qu. Nunc me hercle. *Atti.* Ego sanè à *Quin-*
to nostro dissentio. sed ea quæ restant audiamus. M.
Deinceps igitur omnibus magistratibus auspicia, &
iudicia dantur. iudicia, ut esset populi potestas, ad
quam prouocaretur, auspicia, ut multos inutiles co-
mitatus, probabiles impedirent moræ. sæpè enim po-
puli impetum iniustum, auspicijs dii immortales re-
preberunt. Ex ijs autem, qui magistratum cœperunt,
quod senatusconsulto efficitur, popularem sanè nemi-
nem in summum locum nisi per populum uenire sub-
lata cooptatione censoria. Sed præsto est huius ui-
 cij tem-

*diam at
 modum*

LIBER TERTIVS.

ej temperatio: quod senatus lege nostra confirmatur
authoritas. sequitur enim, EIVS DECRETA
RATA SVNTO. Nam ita se res habet, ut si se-
natus dominus sit publici consilij, quod que is creue-
rit, defendant omnes: & si reliqui principes ordi-
nis consilio Rempublicam gubernari uelint: possint
ex temperatione iuris, cum potestas in populo, au-
thoritas in senatu sit, teneri ille moderatus, & con-
cors ciuitatis status: praesertim si proxima legi pare-
bitur. nam proximum est, IS ORDO VICIO
CARETO: CAETERIS SPECIMEN
ESTO. Qu. Praeclara uero frater ista lex: sed
& altera, ut & uicio careat ordo: & ut censorem
querat interpretem. Atti. Ille uero & si tuus to-
tus est ordo: gratissimamq; memoriam retinet con-
sulatus tui, pace tua dixerim, non modo censores,
sed etiam iudices omnes potest defatigare. M. Omit-
te ista Attice: non enim de hoc senatu, nec his de ho-
minibus, qui nunc sunt, sed de futuris, si qui forte
his legibus parere uoluerint, haec habetur oratio.
Nam cum omni uicio carere lex iubeat, ne ueniet qui
dem in eum ordinem † quisquam uicij particeps, id † unquam
autem difficile factu est, nisi educatione quadam &
disciplina, de qua dicemus aliquid fortasse, si quid fue-
rit loci, aut temporis. Atti. Locus certe non dee-
rit: quoniam tenes ordinem legum: tempus uero lar-
gitur

DE LEGIBVS

gitur longitudo diei. ego autem etiamsi praterieris, repetam à te istum de educatione, & de disciplina locum. M. Tu uerò & istum Attice, & si quem alium praterij ceteris specimen esto: quod si est, tenemus omnia: ut enim cupiditatibus principum, & uicij infici solet tota ciuitas: sic emendari & corrigi continentia. Vir magnus, & nobis omnibus amicus L. Lucullus † ferebatur quàm commodissimè respondisse, cum esset obiecta magnificentia uillæ Tusculanæ, duos se habere uicinos: superiorem equitem Romanum, inferiorem Libertinum: quorum cum essent magnificæ uillæ: concedi sibi oportere, quod his qui tenuioris ordinis essent, liceret. Non uides Luculle à te id ipsum natum, ut illi inciperent: quibus id, si tu non faceres, non liceret? Quis enim ferret istos, cum uideret eorum uillas signis, & tabulis refertas partim publicis, partim etiam sacris, & religiosis? quis non frangeret eorum libidines, nisi illi ipsi, qui eas frangere deberent, eisdem tenerentur? Nec enim tantum mali est peccare principes (quanquam est hoc magnum per se ipsum malum) quantum illud, quòd permulti imitatores principum existunt. Nam licet uidere, si uelis replicare memoriam temporum, qualescunque summi ciuitatis uiri fuerint, talem ciuitatem fuisse: quaecunque mutatio morum in principibus extiterit, eandem in populo † secuturam.

† ferebatur quasi commodisset,

† secuturam

idq;

LIBER TERTIVS.

idq; haud paulò est uerius, quàm quod Platoni nostro placet, qui musicorum cantibus ait mutatis, mutari ciuitatum status. Ego autem nobilium uita, uictu que mutato, mores mutari ciuitatum puto, quò perniciosius de Republica merentur uiciosi principes, quòd non solum uicia concipiunt ipsi: sed ea infundunt in ciuitatem: neque solum obsunt, quòd ipsi corrumpuntur, sed etiam quòd corrumpunt: plusq; exemplo, quàm peccato nocent. Atque hæc lex dilatata in ordinem cunctum coangustari etiam potest. Pauci enim, atque admodum pauci, honore & gloria amplificati, uel corrumpere mores ciuitatis, uel corrigere possunt. Sed hæc & nunc satis, & in [†] alijs [†] illis libris tractata sunt diligentius. quare ad reliqua ueniamus. Proximum autem est de suffragijs, que iubeo nota esse optimatibus, populo libera. Atti. Ita me hercle attendi: nec satis intellexi, quid sibi lex, aut quid uerba ista uellent. M. Dicam Attice, & uersabor in re difficili, ac multum & sepè quæsitæ: suffragia in magistratu mandando, aut de reo iudicando, aut lège, aut rogatione scienda, clam an palam ferre melius esset. Qu. An etiam id dubium est: uereor ne à te rursus dissentiam. M. Non facies Quinte. nam ego in ista sum sententia, qua te fuisse semper scio: nihil ut fuerit in suffragijs uoce melius, sed obtineri an possit uidendum est. quare frater, bona tua

DE LEGIBVS

na tua uenia dixerim: ista sententia maxime, & fallit imperitos: & obest sapissime Reipublicæ, cum aliquid uerum, & rectum esse dicitur, sed obtineri, id est obfisti posse populo, negatur. Primum enim obfistitur, cum agitur seuerè: deinde ui opprimi in bona causa est melius, quàm malè cedere. Quis autem non sentit autoritatem omnem optimatum, tabellariam legem abstulisse? quam populus liber nunquam desiderauit: idem oppressus dominatu, ac potentia principum, flagitauit. Itaque grauiora iudicia de potentissimis hominibus extant uoces, quàm tabella. Quamobrem suffragandi nimia libido in non bonis causis eripienda fuit potentibus: non latebra danda populo, in qua bonis ignorantibus quid quisque sentiret, tabella uitiosum occultaret suffragium. Itaque isti rationi, neque lator quisquam est inuentus: neque autor unquam bonus. Sunt enim quatuor léges tabellarie: quarum prima de magistratibus mandandis: ea est Gabinia lata ab homine ignoto, & sordido. Secuta biennio post Cassia est de populi iudicio: ea à nobili homine lata est L. Cassio: sed (pace familie dixerim) dissidente à bonis, atque omni rumusculos populares ratione aucupante. Carbonis est tertia de iubendis legibus, ac uetandis, seditiosi atque improbi ciuis. cui ne reditus quidem ad bonos, salutem à bonis potuit auferre. Vno in genere relinqui uidebatur,

uocis

LIBER TERTIVS.

uocis suffragium: quod ipse Cassius exceperat per-
 duellionis. dedit huic quoque iudicio Caelius tabel-
 lam: nocuitq; quoad uixit, sed ut opprimeret Caelius
 populum, nocuit & Republicæ. Et auus quidem
 noster singulari uirtute in hoc municipio, quoad ui-
 xit, restitit M. Gratio, cuius in matrimonio foro-
 rem auiam nostram habebat: ferenti legem tabella-
 riam. Excitabat etiam fluctus in simpulo, ut dicitur,
 Gratio: quos post filius eius Marius in Aegeo ex-
 citauit mari, ac nostro quidem. Quæ cum res esset
 ad se delata, Scæurus Consul, utinam, inquit, M.
 Cicero isto animo, atque uirtute in summa Repub-
 lica nobiscum uersari, quàm in municipali malu-
 isse. Qu. Quamobrem quoniam non recognoscimus
 nunc lèges populi Romani: sed aut repetimus
 ereptas, aut nouas scribimus: non quid ab hoc po-
 pulo obtineri possit, sed quid optimum sit, tibi dicen-
 dum puto. nam Cassiæ lègis culpam Scipio tuus sus-
 tinet: quo autore lata esse dicitur. tu si tabellariam
 tuleris, ipse præstabis, nec enim mihi placet, nec At-
 tico nostro, quantum è uultu eius intelligo. Atti. Mi-
 hi uerò nihil unquam populare placuit: eam que op-
 timam Rempublicam esse duco, quam hic Consul con-
 stituerat: quæ sit in potestate optimorum. M. V. os
 demùm, ut uideo, legem antiquastis, sine tabella. Sed
 ego, & si satis dixit pro se in illis libris Scipio, ta-

G men

DE LEGIBVS

men libertatem istam largiar populo, ut & autori-
tate ualeant, & utantur bonis. sic enim à me lex est
recitata de suffragijs: OPTIMATIBVS NO
T A, PLEBI LIBERA SVNTO. *Que*
† *tolleret* *lex hanc sententiam continet, ut omnes lèges † tollat,*
que postea latae sunt: quae tegunt omni ratione suf-
fragium, NE QVIS INSPICIAT TA-
BELLAM: NE ROGET: NE APPEL-
LET. Pontes etiam lex Maria fecit angustos: quae
si opposita sunt ambitiosis, ut sunt ferè, non repre-
hendo: sin ualuerint tantum lèges, ut ne sint ambitus,
habeat sanè populus tabellam, quasi uindicem liber-
tatis: dummodò hæc optimo cuique, & grauissimo ei
ui ostendatur: ultro que offeratur, uti in eo sit ipsa
libertas: quod populo potestas honestè bonis gratifi-
candi datur. Eoq; nunc fiet illud quod à te modò *Quin*
te dictum est: ut minus multos tabella condemnet,
quàm solebat uox: quia populo licere satis est. hoc
retento, reliqua uoluntas auctoritati aut gratiae tra-
ditur. Itaque ut omittam largitione corrupta suf-
fragia: non uides, si quando ambitus fileat, quæri in
suffragijs, quid optimi uiri sentiant? Quamob-
rem lège nostrâ libertatis species datur: bonorum au-
toritas retinetur: contentionis causa tollitur. De-
inde sequitur quibus ius sit cum populo agendi, aut
cum senatu, grauis, & ut arbitror, præclara lex.

QVAE

LIBER TERTIVS.

QVAE QVE IN PATRIBVS AGVNTVR MODICA SVNTO: id est modesta, atque sedata. Actor enim moderatur & effingit non modò mentem, ac uoluntates, sed penè uultus eorum, apud quos agit. quod est in senatu non difficile: est enim ipse senator is, cuius non ad auditorem referatur animus: sed qui per se ipse spectari uelit. Huic inssa tria sunt: Vt adsit: nam grauitatem res habet, cum frequens ordo est: Vt loco dicat: id est rogatus: Vt modo, ne sit infinitus nam breuitas non modò senatoris, sed etiam oratoris magna laus est in sententia. Nec est unquam longa oratione utendum, nisi aut spectante senatu, quod sit ambitione sepius, nullo magistratu adiuuante, tolli diem utile est: aut cum tanta causa est, ut opus sit oratoris copia, uel ad hortandum, uel ad docendum quorum generum in utroque magnus noster Cato est. Quod que addit, CAVSAS POPVLI TENETO, est senatori necessarium: nosse Rempublicam: id quod late patet: quid habeat militum: quid ualeat aerario: quos socios Respublica habeat: quos amicos: quos stipendiarios: qua quisque sit lège, conditione, foedere: tenère consuetudinem decernendi: nosse exempla maiorum. Videtis iam genus hoc omne scientiæ, diligentiae, memoriæ esse: sine quo paratus esse senator nullo pacto potest. De inceptis sunt cum populo actiones, in qui-

DE LEGIBVS

bus primum & maximum, VIS ABESTO nihil est enim exitiosius ciuitatibus, nihil tam contrarium iuri, & legibus, nihil minus ciuile est, & humanum, quàm composita, & constituta Republica. quidquam agi per uim, parère iubet intercessori: quo nihil præstantius. impediri enim bonam rem melius, quàm

† actoris concedi malam. Quòd uerò † actores iubeo abesse esse iubeo fraude, id totum dixi ex Crassi sapientissimi hominis sententia, quàm senatus est secutus, cum decreuisset C. Claudio consule de Carbonis seditione referente: eo inuito, qui cum populo ageret, seditionem non posse fieri: quippe cui liccat concilium, simulatque intercessum, turbari que cceptum sit, dimittere. Quod qui permouet, cum agi nihil potest, uim querit. cuius impunitatem amittit hac lege. Sequitur illud, INTERCESSOR REI MALAE SALVTARIS CIVIS ESTO. Quis non studiosè Reipublicæ subuenerit, hac tam præclara lègis uoce laudatus? Sunt deinde posita deinceps, quæ habemus etiam in publicis institutis, ac legibus: AVSPICIA SERVANTO: AVGVRI PARENTO. Est autem boni auguris meminisse maximis Reipublicæ commodis temporibus præstò esse debere: Ioui'que optimo maximo se consiliarium, atque administrum datum, ut sibi eos quos in auspicio esse iusserit, cœli que partes sibi de
fini-

LIBER TERTIVS.

finitas esse traditas: è quibus sæpè opem referre possit, deinde de promulgatione, de singulis rebus agendis, de priuatis, magistratibus 'ue audiendis. Tū lēges præclarissimæ de XII tabulis translatae dux, quarum altera priuilegia tollit: altera de capite ciuis rogari, nisi maximo comitatu uetat. nondum initis seditiosis tribunis plebis. Negocialis quidem, admirandum, tantum maiores in posterum prouidisse, in priuatos homines lēges ferri noluerunt. id est enim priuilegium: quo quid est iniustus: cum legis hæc uis sit, scitum & iussum in omnes, ferri de singulis, nisi centuriatis comitijs noluerūt. descriptus enim populus censu: ordinibus, etatibus plus adhibet ad suffragiū auxiliij: quam fusc in tribus conuocatus. Quo uerius in nostra causa uir magni ingenij, summaq; prudentia, L. Cotta dicebat, nihil omnino actū esse de nobis præterq̄ quòd comitia illa essent armis gesta seruilibus: propterea neque tributa capitis, neq; comitia rata esse possent: neque ulla priuilegia: quo circa nihil nobis opus esse lege, de quibus nihil omnino actum esset legibus. Sed uisum est & nobis, & clarissimis uiris melius, de quo Seruij & patroni tui sciuisse se aliquid dicerent: de hoc eodem cunctam Italiam quid sentiret ostendere. Sequuntur de captis pecunijs, de ambitu leges. quæ cum magis iudicijs quam uerbis sancienda sint, adiungitur, NOXAE POENA PAR ESTO: ut

DE LEGIBVS

in suo uicio quisque plectatur: uis capite, auaritia
 mulcti, honoris cupiditasignominia sanciat. Ex-
 tremæ légēs sunt nobis non usitate, Reipub. necessa-
 riæ. legum custodiam nullam habemus. itaque hæ lé-
 ges sunt, quas apparitores nostri uolūt, à librarijs pe-
 titimus: publicis literis consignatam memoriã publi-
 cam nullam habemus. Græci hoc diligentius, apud
 quos νομοφύλακες creantur: nec hi solū literas (nā id
 quidem etiam apud maiores nostros erat) sed etiam sa-
 cta hominum obseruabant: ad légēsq; reuocabant.
 Hæc detur cura censoribus: quando quidem eos in Re-
 publica semper uolumus esse: apud eosdem, qui magi-
 stratu abierint, edant, et exponant quid in magistra-
 tu gesserint: deq; ijs censores præiudicēt hoc in Græ-
 cia fit, publicè constitutis accusatoribus, qui quidem
 graues esse non possunt, nisi sint uoluntarij. Quocir-
 ca melius est rationes referrī, causamq; exponi cen-
 soribus: integrã tamen legem accusatori, iudicioq;
 seruari. Sed satis iam disputatum est de magistratibus
 nisi fortè quid desideratis. Atti. Quid si nos tacemus,
 locus tamen ipse admonet, quid tibi sit deinde dicen-
 dum? M. Mibi ne? de iudicijs arbitror Pomponi: id
 est enim iunctum magistratibus. Atti. Quid de iure
 Populi Ro. quem admodum instituisti, dicendum nihil
 putas? M. Quid tandem hoc loco est quod requiras?
 Atti. Ego ne? quod ignorari ab ijs, qui in Repub. uer-

san-

LIBER TERTIVS.

Santur, turpissimū puto. Nam ut modò à te dictum est,
 lèges à librarijs lego: sic animaduerto quosq; in ma-
 gistratibus ignoratione iuris sui tantum sapere, quan-
 tum apparitores uelint. Quamobrem, si de sacrorum
 alienatione dicendum putasti: cum de religione lèges
 proposueras: faciendum tibi est, ut magistratibus lege
 constitutis, de potestate, tum de iure disputes. M. Fa-
 ciam breuiter: si consequi potero. nam pluribus uer-
 bis scripsit ad patrem † suum. M. Iunius sodalis: peri-
 tē meo quidem iudicio, & diligenter. At de iure † tuum
 natura cogitare per nos, & quæ dicere de-
 bemus, de iure populi Romani, quæ relicta
 sunt, & tradita. Atti. Sic profectò cen-
 seo: & id ipsum quod dicis,
 expecto.

Desunt multa.

G 4 PETRI

PETRI VICTORII
quorundam locorum in libris hisce
de Legibus castigatio.

IN LIBRVM I.

LIBROS de Legibus dici non potest, quàm laceros, & corruptos habeamus: nec tamen destituti, ueteribus quibusdam codicibus comparatis, uidere an possem aliquibus illorum uulneribus meo labore, & diligentia mederi: quid præstiterim, eruditiores iudicabunt. non enim mihi uideor penitus omnem operam perdidisse, neque etiam multum (ut uerum fatear) perfecisse. quedam eorum, quæ mihi uisus sum correxisse, nunc recensebo, nonnulla ut certæ, & plana omittam.

Nec uerò ferent si audierint te primum capitulum optimum prodidisse). Sunt sanè inquinatiores & antiqui libri hac parte. ea tamen est in illis scriptura ut tutò corrigi posse putem, CAPVT LIBRI OPTIMI. Intelligit autem, nisi fallor, librum Epi-

C A S T I G A T I O .

Epicuri, qui continebat appellatas ab ipso κυρίας
 δόξας, id est, sententias maximè ratas, ut Cicero
 interpretatur: nam multis locis de illis mentionem
 facit. Primum eius libri caput erat hoc, cuius
 sententiam nunc Cicero breuiter exponit: τὸ μα-
 κάριον ἢ ἀφάρτον οὔτε αὐτὸ πρᾶγματα ἔ-
 χει οὔτε ἄλλω παρέχει, ὥστε οὔτε ὀργαίς οὔτε χά-
 ρισι συνέχεται, ἐν ἀοιδεῖ γὰρ πᾶρ τὸ τοῖστον.
 Alibi autem diligentissimè his uerbis interpretatur:
 Quod æternum beatum que sit, id nec habere ipsum
 negocij quicquam, nec exhibere alteri. Itaque neq;
 ira, neque gratia teneri: quòd que talia essent, imbe-
 cilla essent omnia. Colligitur hoc ex Laërtio, qui
 suum librum, uitamq; Epicuri his maximè ratis sen-
 tentijs claudit, inquit enim: καὶ φερέ οἱ μὲν δὴ νῦν τὸν
 κολοφῶνα, ὡς ἀρεῖται τις, τὸ παντὸς συγγράμ-
 ματος ἢ τὸ εἶναι τὸ φιλοσόφου τὰς κυρίας αὐτοῦ
 δόξας παραδέμενοι, ἢ ταῦταις τὸ πᾶρ σύγγραμ-
 μα καταλείσαντες τέλει χερσάμενοι τῆ τις ἐν-
 δαιμονίας ἀρχῆ. Et primam hanc sententiam ponit.
 (Caput) hoc significatu alibi à Cicerone usurpatum
 est, ut in Lucullo. Ita nobis tacentibus ex uno Epicu-
 ri capite, altero uestro perceptio et comprehensio
 tollitur. Prodere autem caput (ut opinor) dixit quem-
 admodum in eodem ipso libro, Prodere decretum.
 Sapientie uerò, quid futurum est? que neque de se

PETRI VICTORII

ipsa dubitare debet, neque de suis decretis, quæ Philosophi appellant δόγματα, quorum nullum sine scelerè prodi potest: cùm enim decretum proditur, lex ueri, rectiq; proditur.

Vnde etiã illa Pythagorea uox: τὰ τῶν φίλων κοινὰ) Græcas has uoces nulli manu scripti codices retinent: duo autem qui sunt in Diui Marci bibliotheca satis antiqui, unus Latinis, alter Longobardicis literis exaratus, illarum loco habet hæc uerba, DE AMICITIA LOCVS, quam adnotatiunculã quãdam fuisse in margine ab aliquo collocatam, credimus: postea autem ab imperitis librarijs in ordinem uerborum Ciceronis importunè translata. Græca tamen uerba ubi inuenimus, reliquimus: quibus certi non sumus an illa sint quæ Cicero intelligit. acutioribus igitur ingenijs hoc iudicandum relinquemus: utramq; tamẽ Pythagoræ fuisse sententiam, & ab illo primùm pronunciatã, à Laërtio in eius uita didicimus, qui Timeum hoc tradere his uerbis adfirmat, εἴπω τε πρώτος ὡς φησι τίμαι, κοινὰ τὰ φίλων εἶναι, καὶ φιλικρισότατα.

IN LIBRVM II.

Diuinissima autem dona habes, & formæ, & c.)

Sic

C A S T I G A T I O .

Sic non pauci impressorum codicum habent: in alijs autē (qui meliores putantur) adhuc deprauatijs est, DONA HABENT ET FORMAE. Legendum est ex Platone, undē totus hic locus sumptus est: AVES ET FORMAE. Quare prior lectio ueræ propinquier, abundante ferē tantū in ea aspiratione: nam B pro V frequenter capiebatur. Hæc sunt uerba Platonis in libro XII de Legibus, quæ Cicero elegantissimè interpretatur: γῆμοῦ δ' αὖ ἐστὶα τε οἰκίσησθε ἱερὰ πᾶσι πάντων θεῶν: μηδ' εἰς δ' αὖ δ'ευτέρος ἱερὰ καθ' ἑρῶτω θεοῖς χρυσὸς δ' ἐκαὶ ἄργυρος ἑρ' ἄλλαις πόλεσι μὲ δ' ἴα τε καὶ ἐπίεροις ἐστὶ ἐπίφθονορ κτήμα, ἐλέφας δ' ἐ ἀπολελοιπώτος ψυχῶν σώματασ δὸν ἐυχέρησ ἀνάδημα σίδηρος δ' ἐκαὶ χαλκός πολέμων ὄργανα. ξύλα δ' ἐ μονόξυλον ὅτι ἀμ' ἐδέλη τις ἀνατιδέτω καὶ λίθω ὡς αὐτως πρὸς τὰ κοινὰ ἱερὰ, ὑφ' αὐτῶν δ' ἐ μὴ πλέον ἔργον γυναικός μιᾶς ἐμμένωρ: χρώματα δ' ἐ λθικὰ πρέπορ ἀν' θεοῖς, εἴη ἠὲ ἄλλοθι κἢ ἐρ' ὑφ' ἑβάματα δ' ἐ μὴ προσφίεσθρ, ἀλλ' ἢ πρὸς τὰ πολέμω κοσμήματα θαύτατα δ' ἐ δ' ὡσα ὄρνιθες τε κἠ ἐγάλατα. ὅτα περ' ἀμ' ἐρ' μιᾶς ζωγράφῃ ἡμέρᾳ εἰς ἀποτελή, κἠ τ' ἄλλα ἔσω κατὰ τὰ τοιαῦτα ἀναθήματα μεμιγμένα.

IN LIBRVM III.

Censores populi, ciuitatis soboles, familias, pecunias

PETRI VICTORII

niasq; censento) Veteres libri, POPVLI AEVI-
 TATES SOBOLES, &c. sed neq; hîc tantum
 sed alijs etiam locis in hac lêge hoc nomē restituimus,
 cū semper in eundem errorem incidisset librarius:
 ut paulò post, Ex in pecuniâ æuitates, ordines partiū
 to, cū antea ciuitatis esset. Aeuitas autem pro
 æuo in usu fuit apud antiquos, authore Non. Marcel-
 lo de proprietate uerborum, qui etiam adducit Var-
 ronem Tithono uel τειτιθῶν, hunc locum: Qua uo-
 luntatem æuitatis extima attigit metam æuitas. Stu-
 diosè autem in hac lêge describenda Cicero prisca
 uerba sectatur.

Mirabiliter doctrinam ex umbraculis erudito-
 rum, ocioq; non modò in solem, atque puluerem, sed
 in ipsum discrimen, aciemq; produxit) Antiqua exem-
 plaria quadam parte horum uerborum ualde defor-
 mata sunt & corrupta, ibi scilicet, ocioq; sic enim ha-
 bent, EX VMBRACVLIS ERVDITO-
 RVM QVAE HODIE QVE NON MO-
 DO, &c. quibus uerbis nihil inquinatiùs dici, aut co-
 gitari potest: & tamen cum tantopere recepta lectio
 à uetere dissentiat, dubitandum est an in noua insit ui-
 ciū, & an supposita sit ab aliquo, ne locus hic tam tur-
 piter fœdatus appareret, cū antiquam se posse corri-
 gere ille desperasset: quod mihi etiam accidit. nihil
 enim

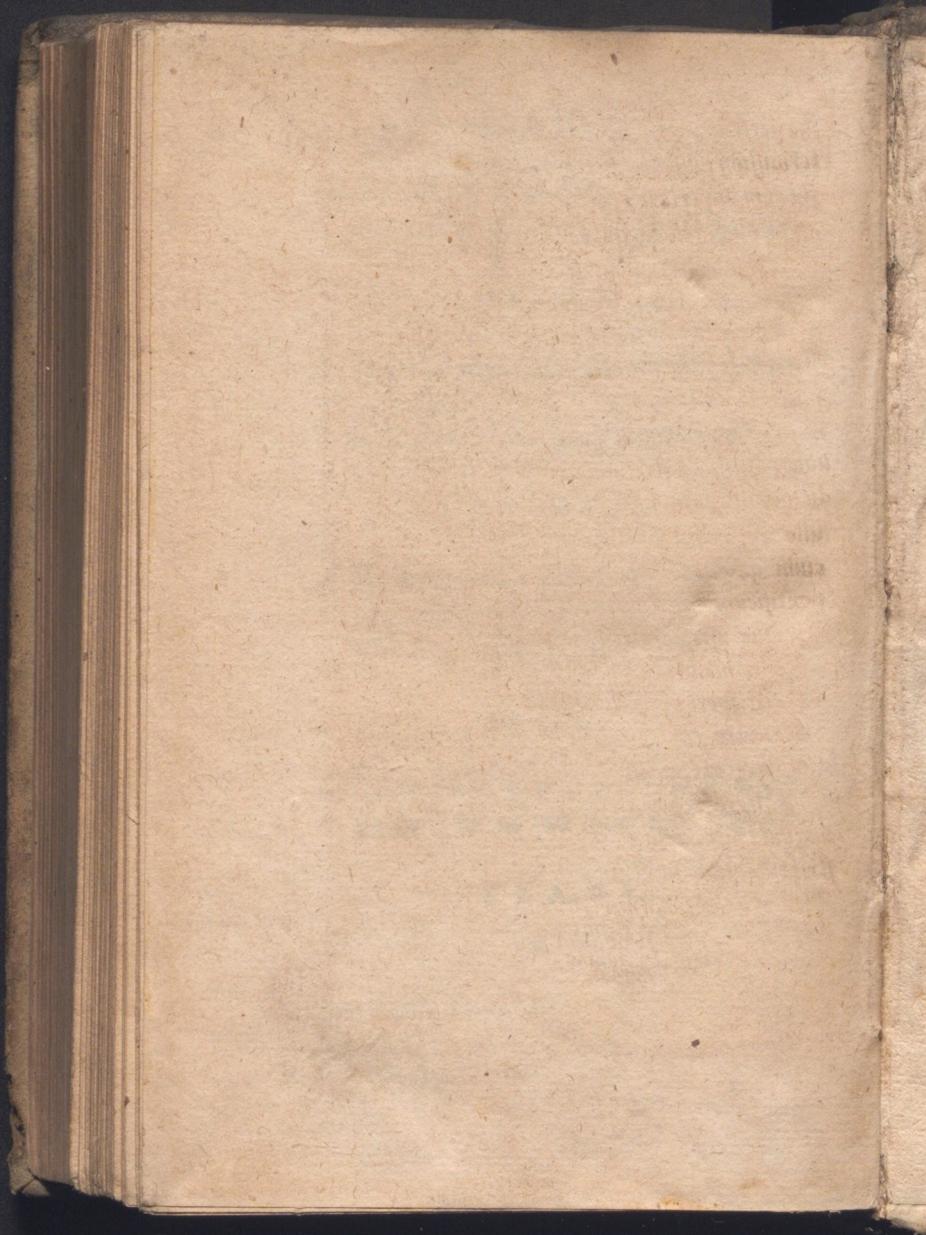
C A S T I G A T I O .

enim unquam sinceri elicere potui ex tā peruersa lectione: nec tamē committendum fuit, ut hæc quamuis perturbata uestigia delerentur: si fortē ab aliquo illis ducibus posset quandoque genuina lectio indagari: & ob hanc causam ipsa testata hīc esse uolui. nam receptam lectionem non uariaui, quamuis aliquantulum ob hoc mihi suspecta esset. Locus est in Bruto, ubi eadem serē de Phalereo pronunciat, & parū omnino mutatis uerbis: nec tamen hoc quoque auxilio potui uerā & legitimam lectionem excogitare, ita enim de illo loquitur, Phalereus enim successit eis senibus a dolenscens, eruditissimus quidē ille horum omnium, sed non tam armis institutus, quā palestra. itaque delectabat magis Athenienses, quā inflammabat, processerat enim in solem, & puluerem, non ut è militari tabernaculo, sed ut è Theophrasti doctissimi hominis umbraculis. Alter autem (non tamē huic tam similis) locus est in epistola ad Brutum, quæ ante πρὸς δ' ὄργα legitur, qui uidetur communem lectionem adiuuare. Ego uerò illa ipsa, quæ uix in gymnasijs in ocio Stoici probant, ludens conieci in communes locos: quare in ea fortasse acquiescendum.

F I N I S .

VD16
P^v
X

M. T. CICE RONIS DE LEGI

*bus Libri III. in gratiam studio
sorum ex alijs eius operibus
separati.*

*Castigationes aliquot locorum Petri Vi-
ctorij ad calcem adiecimus.*

COLONIAE AGRIPPINAE
Excudebatur Gualthero Fabricio IV. L.
M. D. LVIII.

